

Обществени нагласи към антисемитизма и езика на омразата

*Национално представително и
проучване сред еврейската общност
България*

Съдържание:

Национално представително и проучване сред еврейската общност България 0

I. ОСНОВНИ ХАРАКТЕРИСТИКИ НА ПРОУЧВАНЕТО - ЦЕЛ, ЗАДАЧИ И МЕТОДИКА..... 2

- 1. Цел и задачи 2
- 2. Методика на проучването..... 3
- 3. Дизайн и характеристики на извадката 3
- 4. Период на провеждане на теренната работа и начин на регистрация на първичната информация..... 4

II. РЕЗЮМЕ..... 6

III. АНАЛИЗ НА РЕЗУЛТАТИТЕ..... 12

- 1. Междуетнически отношения, социални дистанции и степен на интеграция в българското общество 12
  - 1.1. Оценка на взаимоотношенията между отделните етнически групи 12
  - 1.2. Социални дистанции 13
  - 1.3. Всекидневна сигурност и степен на интеграция в обществото – оценките на еврейската общност..... 16
  - 1.4. Познаването на „другия“ 19
- 2. Образът на евреите в българското общество 21
- 3. Езикът на омразата 23
  - 3.1. Понятието „език на омразата“ – информираност и разпознаване 24
  - 3.2. Нагласи към езика на омразата 25
  - 3.3. Проникване на езика на омразата в българското общество 25
- 4. Отношение към антисемитизма и антисемитските прояви 27
  - 4.1. Общи нагласи към антисемитизма 27
  - 4.2. Проникване на антисемитизма – опитът на евреите у нас 29
  - 4.3. Проникване на антисемитизма – отношение от страна на широката общественост 33
  - 4.4. Предизвикателства и потенциал за тяхното преодоляване 37
- 5. Историческото познание и съхранението на историческата памет 41
  - 5.1. Холокостът..... 41
  - 5.2. Антисемитизмът 43
  - 5.3. Антиеврейското законодателство през Втората световна война 44
  - 5.4. Спасяването на българските евреи 45
  - 5.5. Съхраняване на историческата памет 46

I. ОСНОВНИ ХАРАКТЕРИСТИКИ НА ПРОУЧВАНЕТО - ЦЕЛ, ЗАДАЧИ И МЕТОДИКА

1. Цел и задачи

Настоящото проучване е възложено от Дипломатическия институт към Министерство на външните работи и е проведено от социологическа агенция Алфа Рисърч. То е част от проекта *„Стратегическо сътрудничество между България и Норвегия в подкрепа на международните ангажименти на България за борба с антисемитизма и опазването на еврейското наследство“*, финансиран по Финансовия механизъм на Европейското икономическо пространство и Норвежкия финансов механизъм. Проучването има за цел да регистрира и анализира обществените оценки за отношенията между отделните етнически и религиозни общности, нагласите към езика на омразата и антисемитизма, ролята на познанието и на историческата памет като превенция срещу тези явления. Резултатите трябва да послужат като надеждна отправна точка за изготвяне и прилагане на първия Национален план за действие за борба с антисемитизма в България.

Основните задачи пред изследването са:

- Да опише видовете антисемитски нагласи и източниците на тяхното активиране и тиражиране.
- Да регистрира силата на привързаност към изразявани антисемитски тези.
- Да открие източниците на антисемитски послания и тяхната резултатност.
- Да открие потенциала за радикализация на антисемитските настроения.
- Да открие готовността за поведенчески прояви, провокирани от антисемитски нагласи.
- Да открие работещите форми на превенция срещу разпространение и доверие на антисемитски послания.
- Да опише възрастовите и социално-структурни динамики на възприемчивост към антисемитски послания и прояви.
- Да идентифицира равнището на познаване на еврейската общност.
- Да идентифицира нуждите от запознаване на масовата общественост с еврейската общност.
- Да идентифицира равнището на познание за Холокоста в Европа по времето на Втората световна война.
- Да идентифицира равнището на познание за събитията в България, свързани с еврейската общност по време на Втората световна война.
- Да идентифицира нуждите и възможностите за подобряване на информираността на българската общественост относно Холокоста в Европа и положението на еврейската общност в България по време на Втората световна война.

2. Методика на проучването

За по-голяма всеобхватност и пълнота на анализите, настоящият доклад е базиран на два модула:

- **Първият модул** регистрира нагласите сред широката общественост в България на възраст между 18 и 55 г.
- **Вторият модул** регистрира нагласите в рамките на еврейската общност у нас (сред хора, самоопределящи се като евреи на 18 и повече години).

Анализът е проведен интегрално върху двата модула, за да се гарантира максимална представителност и сравнение навсякъде, където е възможно, на различните гледни точки. За тази цел някои от индикаторите на инструментариумите към двата модула са разработени така, че да позволяват директно сравнение между нагласите на еврейската общност и тези на широката общественост. В тази връзка трябва да се направи следното уточнение относно изследваните целеви групи:

- Под „еврейска общност“ се визират хората, самоопределящи се като евреи на 18 и повече години.
- Под „широка общественост“ се има предвид населението на България на възраст между 18 и 55 г.

Проучването е представително както за евреите като подгрупа в България, така и за цялото пълнолетно население на страната на възраст между 18 и 55 г.

3. Дизайн и характеристики на извадката

За целите на проучването са изработени две отделни извадки:

- Първата (основна) извадка е използвана при събирането на данните в рамките на първия модул – проучване сред широката общественост на възраст между 18 и 55 г. Приложен е методът на двустепенна стратифицирана по регион и тип на населеното място извадка с интегрирана квота по основни демографски признаци – пол, възраст, образование. За определяне на генералната съвкупност са използвани ежегодно актуализираните данни от Националния статистически институт. Приложена е допълнителна претегляща процедура на база първите данни на НСИ от последното преброяване през 2021г.
- Втората (допълнителна/бустерна) извадка служи за регистрирането на първичната информация в рамките на втория модул – проучване сред еврейската общност в България на възраст над 18 г. При нея е приложен методът на случайния подбор с равен шанс за участие на единиците от генералната съвкупност. И при бустерната извадка генералната съвкупност е дефинирана с помощта на официалните данни от Националния статистически институт.

В следващата таблица са представени обобщените характеристики на извадките:

Характеристики	Параметри
Целева група и представителност на проучването	Първи модул: За населението на страната между 18 и 55 г. Втори модул: За еврейската общност в страната над 18 г.
Модел на извадката	Първи модул: Двустепенна стратифицирана по регион и тип на населеното място извадка с интегрирана квота по основни демографски признаци – пол, възраст, образование, съгласно социално-демографската структура на населението, по данни на НСИ. Втори модул: Случайна извадка с равен шанс за участие на единиците в генералната съвкупност.
Реализиран обем на извадката	Първи модул: 1000 ефективни интервюта Втори модул: 100 ефективни интервюта
Метод на регистрация на информацията	Първи модул: Смесена методология между онлайн анкета (CAWI) и пряко стандартизирано интервю (face-to-face) по домовете на анкетираните лица, проведено с таблети (CAPI) Втори модул: Онлайн анкета (CAWI)
Статистическа обработка	SPSS
Период на провеждане на проучването на терен	Първи модул: 05 – 13 февруари 2022г. Втори модул: 14 – 21 февруари 2022г.

4. Период на провеждане на теренната работа и начин на регистрация на първичната информация

Първична информация по проучването е набрана в периода 05 февруари – 21 февруари 2022г. Всички данни в доклада се реферират към този период.

Анкетирането по първия модул е реализирано във времето между 05 февруари – 13 февруари 2022г. с помощта на смесена методология. Използвани са методите на онлайн анкета (CAWI) и пряко стандартизирано интервю по домовете на анкетираните лица, проведено с таблет (CAPI). За първия подход е използван онлайн панел, като чрез него са покрити 18% от извадката. Вторият подход покрива останалите 82%. И при двата метода въпросникът е предварително програмиран в специализиран инструмент за анкети и интервюта в онлайн среда (AROS), разработен спрямо нуждите и практиката на Алфа Рисърч. Това чувствително намалява вероятността за грешка – при събирането на

информацията и при трансфера на данните. Използването на смесена методика осигурява две ключови предимства:

- Онлайн методът успява по-добре да улови тази част от обществото от по-млади хора, живеещи в градовете, която се е пренесла почти изцяло в онлайн пространството и която е много трудно достъпна „офлайн“.
- Методът лице-в-лице, от своя страна, гарантира достигането до по-специфични социални групи – по-слабо образовани, в селата и от етническите малцинства.

Информацията от втория модул е регистрирана в периода 14 февруари – 21 февруари 2022 г. Имайки предвид спецификите на целевата група и обема на извадката, е използвана изцяло онлайн (CAWI) техника - отново с помощта на специализирания инструмент на Алфа Рисърч за анкети в онлайн среда.¹

След приключване на теренната работа данните са валидирани чрез контрол на няколко нива:

- 100% логически оглед на всички данни и в двете извадки.
- Проведен е контрол върху минимум 10% от работата на всеки интервюер, което осигурява минимум 10% покритие на всички интервюта, проведени лице-в-лице.

---

¹ Алфа Рисърч благодари на организация Шалом за съдействието при анкетиране на представители на еврейската общност в България.

II. РЕЗЮМЕ

Проучването „Обществени нагласи към антисемитизма и езика на омразата“ е реализирано от Алфа Рисърч, като част от проекта „Стратегическо сътрудничество между България и Норвегия в подкрепа на международните ангажименти на България за борба с антисемитизма и опазването на еврейското наследство“, който се изпълнява от Дипломатическия Институт към МВнР. Проучването се състои от два модула: 1/национална представителна извадка сред 1000 пълнолетни българи от цялата страна на възраст 18-55г. и 2/изследване сред еврейската общност в България, 100 ефективни интервюта. Реализирано е на терен в периода 5 – 21 февруари 2022г. Въпросникът е предложен от Експертната група към проекта и съгласуван с Алфа Рисърч. Информацията е набрана чрез пряко стандартизирано интервю с таблети и посредством онлайн анкети.

Междуетническите отношения и социалните дистанции: Отношенията между етническите и религиозни общности в една страна, близостта, или обратното, социалната дистанция между тях, са изключително важен показател за интегритета и кохезията в обществото, за степента на толерантност и взаимно уважение между неговите граждани, или обратното, индикатор за ръст на напреженията и ксенофобията.

Настоящото проучване, подобно на много други преди него, показва, че междуетническите отношения в България се преживяват и оценяват като добри, с изключение на тези с ромската общност. 43% от широката общественост и 83% от анкетираните евреи определят отношенията между българи и роми като *по-скоро лоши*. Спрямо тази група продължава да е налице относително висока степен на негативизъм и изолационизъм. Това създава предпоставки за тлеещи ксенофобски нагласи, които в даден момент могат да бъдат насочени и към други етнически групи. Рискът от подобно развитие, наред с произтичащата от историческия им опит висока чувствителност към възможна дискриминация, обяснява двойно по-високия дял сред евреите, които виждат проблеми между българи и роми.

Отношенията между евреите и мнозинството се оценяват и от двете страни като *добри и много добри (82% от евреите и 73% от широката общественост)*, създаващи условия за интегрираност и чувство на сигурност. Не се наблюдават радикализиращи социални дистанции, нито идеологически основания за отхвърляне, враждебност, или агресия към еврейската общност. Общо 83% от широката общественост се отнасят положително към съседството с евреи, 59% – към заемането на висши ръководни постове в България от евреи, 52% – към възможността член на семейството да сключи брак с евреин/еврейка.

Многобройните изследвания върху социалните дистанции показват, че най-силно се охраняват онези от тях, които се отнасят до възпроизводството на общността (семейството). Настоящото потвърждава този извод. По-ниската склонност за сключването на брак с евреи произтича не толкова от негативни стереотипи, колкото от стремежа за охраняване на културна и религиозна идентичност, особено от страна на по-традиционните общности – така например, най-силно се отхвърля възможността за брак с евреин/еврейка от представителите на мюсюлманското вероизповедание (76% от тях).

Степен на интегрираност и сигурност на евреите в българското общество: 82% от широката общественост смята, че евреите са добре интегрирани в българското общество.

91% от анкетиранияте евреи са на същото мнение, 88% от тях заявяват, че се чувстват в безопасност в ежедневието си. От тях, половината – *напълно*, а другата половина – *в известна степен*. Свидетелство за тази сигурност в ежедневието е и фактът, че едва 11% (2% - *често* и други 9% - *рядко*) са избягвали посещения в еврейски институции и организации, както и участия в събития, свързани с еврейската общност, от опасения за своята безопасност. За сравнение, според проучване на Европейската агенция за основните права (FRA) от 2018г. 34% от евреите в изследваните 12 страни избягват да посещават такива места, тъй като не се чувстват в безопасност.

Същевременно обаче не трябва да се пренебрегва и фактът, че притесненията от нарастващ антисемитизъм в Европа и опасенията от подобна вълна в България, увеличават чувството на тревожност сред еврейската общност. Фактът, че 43% от евреите само в известна степен се чувстват сигурни, показва, че макар и далеч от ескалиращи прояви, България също не е имунизирана от тях. Поради това, ангажиментът на държавните институции за противодействието на антисемитизма като идеология и като конкретни прояви, е належаща задача.

Познаването и признанието на еврейската идентичност и принос: Една от най-устойчивите прегради срещу всяка форма на ксенофобия и антисемитизъм е познаването на „другите“, уважението към тях и разбирането, че всеки има право на свободна изява на своята етническа и религиозна идентичност. Според две трети от запитаните е *нормално в България да има синагоги, където евреите да упражняват своята религия*. Сред изповядващите исляма този дял е дори още по-висок (81%). Общо 37% от широката общественост са в състояние да посочат поне един еврейски празник, като двата най-често отбелязвани са Ханука (23%) и Пасха (17%). Малко по-нисък дял (30%) посочват име, или имена на бележити българи от еврейски произход, допринесли за развитието на България. От общо 38-те посочени имена, най-популярен, с 21% посочвания, е Соломон Паси, следван от Етиен Леви, Ицхак Финци, Дора Габе и Валери Петров.

Образът на евреите в българското общество е многопластов. В него, както и при повечето стереотипи за отделните етнически общности, съжителстват позитивни и негативни характеристики. Като цяло преобладават положителните нагласи и липсва фокусирана подкрепа за най-често тиражираните пропагандни антисемитски тези. 59% от анкетиранияте са посочили поне една от шест позитивни характеристики за евреите, а 47% - поне една от шест негативни. Първите пет, най-често асоциирани с образа на евреите твърдения, са: *Евреите са запазили силен дух и богата култура, въпреки историческите си изпитания – 37%; Евреите имат твърде голямо влияние върху световната политика – 36%; Евреите са добре интегрирани в обществото – 35%; Евреите са предприемчиви и обичат да работят – 34%; Евреите по света са жертва на многовековна дискриминация и преследване – 21%*. Малко под 5% са посочили само негативни определения.

Езикът на омразата – разпознаване и проявления: Макар и не напълно еднозначно, широката общественост в България успява да идентифицира явлението „език на омразата“. За 80% то означава *да проповядваш или подбуждаш към дискриминация, насилие или омраза, основани на раса, народност или етническа принадлежност*. Почти една трета асоциират езика на омразата с това *да говориш грубо и невъзпитано публично*, 20% – с говорене, което *излиза извън общоприетите рамки на „политическата*

коректност“, а 8 на сто – с директно изразяване на това какво мислиш. Нивото на образование и степента на информираност са факторите с най-голямо влияние върху точното идентифициране на езика на омразата.

Сред 70% от представителите на еврейската общност преобладава разбирането, че езикът на омразата е проблем в България (според 30% това е много сериозен проблем, а според малко над 40 на сто – значим проблем). Оценката на широката общественост е почти противоположна. Само 37%, или почти два пъти по-малко от еврейската общност, смятат речта на омразата за проблем. Колкото е по-висок дялът на неразпознаващите езика на омразата и целенасочените му прояви, толкова по-висок е рискът под прикритието на „обективистични“ твърдения, той да етикира „врагове“ и да подтиква към омраза и агресия.

Различната чувствителност към езика на омразата оказва влияние и върху способността да се идентифицират неговите източници и конкретни проявления. Сред широката общественост доминира разбирането, че езикът на омразата обхваща преди всичко неформалното общуване и поради това остава затворен в малки специфични групи – интернет пространството, фенски прояви, отклоняващо се поведение (напр. рисуване и писане по сгради). Като основен проводник на език на омразата се разглеждат интернет и социалните мрежи (48%), следвани непосредствено от проявите по спортни събития (37%) и надписите по обществени и жилищни сгради (29%).

Еврейската общност идентифицира в много по-голяма степен източници на език на омразата – 95% отбелязват интернет и социалните мрежи; 84% - надписите по обществени и жилищни сгради. Същевременно, близо две трети от анкетираните (64%) смятат, че езикът на омразата е проникнал и в изявите на публични личности, включително в радиото и телевизията (43%). Т.е. за разлика от масовото обществено мнение, сред евреите е налице усещането, че явлението излиза извън неформалните граници и получава своего рода „легитимност“ чрез използването му в изказванията на публични личности и политици, вкл. в мейнстрийм медиите.

Антисемитски настроения – гледната точка на еврейската общност и на широката общественост: Редица национални и международни сравнителни проучвания показват засилено усещане за ръст на антисемитските настроения, както сред широката общественост, така и сред евреите в Европа и по света. В отговор, Европейският съюз поставя нормативна рамка на очерталите се проблеми чрез приемането на няколко ключови акта - Рамковото решение относно расизма и ксенофобията, Директивата за равенството между расите, Директивата за равно третиране в областта на заетостта.

Настоящото проучване регистрира нарастваща тревожност сред еврейската общност и у нас от засилването на антисемитските прояви. Анкетираните са на мнение, че този ръст е по-ясно видим в Европа (90%), отколкото в България (73%). Налице е и разлика в оценките за интензивността – според 56% тези прояви нарастват рязко в Европа, докато за България така смятат 33 на сто. Според проучване на Европейската агенция за основните права (FRA) от 2018г. средно около 90% от евреите в изследваните 12 държави отчитат рязко (63%) или умерено (26%) засилване на антисемитските нагласи в техните страни през последните пет години преди проучването. На този фон оценките в България са по-умерени, но не и повод за успокоение.

Според широката общественост антисемитските прояви в България не отсъстват, но са по-скоро слаби и спорадични. Общо 70 на сто споделят мнението, че в страната, или въобще няма антисемитски прояви (15% от анкетираните), или по-скоро няма (55%). Привържениците на радикални формации са най-склонни да negliжират проблема, изпращайки по този начин сигнал за „нормализиране“ на това говорене в техните среди.

Макар и сравнително рядко, повечето от анкетираните евреи заявяват, че са ставали преки свидетели на антисемитски прояви (17% *по-често* и други 57% - *по-рядко*). Отговорите на въпроса за най-често срещаните от евреите форми на антисемитизъм показва доминация на индиректните над директните – език на омразата в интернет и социалните мрежи (86%), обидни надписи върху обществени и жилищни сгради (84%), включително вандализъм срещу еврейски сгради, институции, символи (71%). Както и по темата за езика на омразата, така и при другите прояви, са налице притеснения от наченки на „институционализация“ на антисемитското говорене. Над половината от запитаните (56%) разпознават антисемитски прояви и форми на език на омразата в радиото и телевизията. Към момента, проявите на антисемитизъм обаче сравнително рядко са били съобщавани. 40% споделят, че нито те, нито техни близки са докладвали, в случаите, в които са се почувствали обект на антисемитски прояви.

Въпреки разбираемите притеснения на еврейската общност от евентуално ескалиране на антисемитизма, в българското общество няма манифестирани негативни отношения към тях. Много нисък е дялът на представителите на общността, които споделят, че често получават негативно отношение поради това, че са евреи (1.2%). 41% рядко са усещали такова отношение, а при 30 на сто това никога не се е случвало. Тези данни потвърждават оценките за добри и лишени от напрежения отношения между българи и евреи.

За разлика от представителите на еврейската общност, анкетираните в националното проучване заявяват, че много рядко са ставали свидетели на антисемитски действия. Най-разпознаваеми са антисемитските символи и обиди към евреите, често изразявани чрез графити и надписи по сгради. Експлицитната оценка на тези прояви следва общоприетите разбирания във всяко демократично общество за тяхното осъждане (между 82% и 87% са категорично против подобни актове). Същевременно, някои по-завоалирани форми не предизвикват еднозначно отхвърляне, което създава среда за проникване на потенциални латентни антисемитски настроения.

Типология на нагласите: На база на статистически анализ на резултатите е направена „типология“ на носителите на антисемитски нагласи и на най-сериозните им противници. Обособени са три групи:

- Първата група, ядрото, е съставена от хората с най-радикално изразени антисемитски нагласи. Те се отличават с открито и категорично нежелание за комуникация с хора от еврейски произход и същевременно със склонност към оправдаване на различни антисемитски прояви – нерядко дори и актове на вандализъм, или физическа агресия. Това ядро не показва признаци на силна идеологическа и ценностна консолидираност, нито исторически познания. Състои се основно от мъже – млади и в икономически активна възраст, заети основно с ръчен труд. Информират се главно от интернет и особено от Фейсбук. Относителният им дял може да бъде оценен на около 3% - 4%.

- Втората група обединява носителите на латентни антисемитски нагласи. Характеризират се с декларативна солидарност с евреите, но и силна възприемчивост към конспиративни теории за тях; позицията им по отношение издаването и популяризирането на антисемитска и нацистка литература е флуидна и амбивалентна. Тази група обхваща не само нискостатусни, но и по-образовани хора от столицата и големите градове. Основните им информационни източници са телевизия и интернет, вестници, радио, дори подкасти. Обхваща около 10% от анкетиранията целева група.
- Третата група е на информираните и активно противопоставящите се на антисемитизма. Характеризира се с безусловно приемане на евреите и на останалите етнически общности като част от българското общество; с познаване на въпросите, свързани с Холокоста и антисемитизма; с категорично осъждане на антисемитските прояви. Състои се от високообразовани хора, на възраст между 30 и 45 г. Обхваща около 12-15 на сто от обществото.

Проучването показва, че в българското общество директните антисемитски прояви са маргинализирани, неприемливи и осъдителни. Проникването на негативни стереотипи по отношение на еврейската общност, обаче, среща възприемчивост и в по-широки обществени групи, извън рамките на най-радикализираните. Това създава потенциал за обособяване на латентни нагласи на антисемитизъм – в семейството, сред приятели и изобщо в частния живот на хората. Поради това е важно един бъдещ мониторинг да следи не само как ще се променя дялът на носителите им, но и дали ще се генерира среда, която вместо да съдържа, ще „окуражава“ тяхното изразяване.

Холокост, антисемитизъм, българският контекст – информираност, историческа памет и места на паметта: Една от най-сериозните прегради срещу повторението на мрачните исторически събития, довели до изстреблението на стотици хиляди евреи, е познаването и съхраняването на паметта за този геноцид. Проучването показва, че информираността за Холокоста, антисемитизма, антиеврейските законодателства и пр. постепенно избледнява и остава концентрирана в по-възрастните поколения.

Само 17% от анкетиранията се самооценяват като *много добре* информирани по въпроси, свързани с Холокоста, други 42% - като *по-скоро информирани*. 37% са почти, или изобщо неинформирани. 59% са в състояние да посочат определението за Холокоста като *„подпомагано от държавата систематично преследване и убийство на евреи от страна на нацистка Германия и нейните съучастници в периода между 1933–1945 г.“*. 20% обаче смятат, че *Холокост* означава *спасяването на българските евреи от депортация в нацистките лагери*.

Още по-слаба е запознатостта с явлениято „антисемитизъм“. Едва 12% се самоопределят като *„добре запознати“* и още 35% като *„по-скоро запознати“*. 49% заявяват, че почти, или изобщо не са запознати.

Налице е много ясно изразена възрастова зависимост – колкото по-млади са участниците в проучването, толкова по-неинформирани са те. Ако тази тенденция продължи, все по-голяма част от младите поколения, а респективно и от обществото като цяло, няма да познават тези исторически събития. Което крие поне два риска: по-лесно и по-големи групи да попадат под влиянието на открита или прикрита антисемитска пропаганда и в

резултат – да бъдат повторени зловещите събития от миналото. Тъй като е добре известно е, че всеки, който не познава историята, е осъден да я преживее отново.

Дори и пренесена в български контекст, информираността по тези въпроси е сравнително слаба. Едва 23% от широката общественост знаят, че в България през Втората световна война е имало антисемитско законодателство. Сред еврейската общност, като правило, информираността е доста висока (95%), а освен това е жива историческата памет за носенето на отличителни белези (99%), разселването (94%), изпращането в трудови лагери (93%), конфискация на имущество (75%). 18% от евреите обаче, две трети от които младежи до 30г., твърдят, че част от антиеврейското законодателство е била смяната на имената. В този смисъл, когато се говори за необходимост от историческо образование, то би трябвало да обхваща всички подрастващи, защото нито една етническа група не е застрахована от загуба на познание и памет.

Проучването показва и твърде различни разбирания за това, чия е основната заслуга за спасяването на българските евреи от депортация през Втората световна война. Според цялостното обществено мнение най-големи заслуги има Цар Борис III (42%), следван от Българската православна църква (31%) и подпредседателя на парламента през този период – Димитър Пешев (31%). Същевременно, 39% от младежите до 30г. (най-големият дял сред тях) не може да отговори на въпроса. За еврейската общност на първо място стои общественото мнение и обществените организации (80%), следвани от БПЦ (70%) и подпредседателя на парламента Димитър Пешев (65%).

Несъмнено, общественото мнение не може да бъде критерий за историческата истина. Самото наличие обаче на толкова различни възприятия, и особено, разликите между широка общественост и еврейска общност, говори за дефицит в образованието и знанието за този период в неговата историческа сложност и контекст.

Всичко това поставя още по-остро необходимостта от изучаването на миналото, изграждането на места на паметта, съхранението на артефакти и лични истории като бариери срещу трагичното повторение на историята. Представителите на еврейската общност в много голяма степен подкрепят изучаването на тези събития в училищата и университетите – за огромното мнозинство (80%) то е *много важно*. Широкото обществено мнение е също позитивно, но в по-умерени граници. 48% смятат за *важно* тези събития да влязат в учебниците, от които 13% - за „*много важно*“. В тази връзка, 94% от членовете на еврейската общност и 53% от широката общественост одобряват идеята за изграждането на музей или постоянна изложба, включително онлайн, посветени на спасяването на българските евреи през Втората световна война.

III. АНАЛИЗ НА РЕЗУЛТАТИТЕ

1. Междуетнически отношения, социални дистанции и степен на интеграция в българското общество

Отношенията между етническите и религиозни общности в една страна, близостта, или обратното, социалната дистанция между тях, са изключително важен показател за интегритета и кохезията в обществото, за степента на толерантност и взаимно уважение между неговите граждани, или обратното, индикатор за ръст на напреженията и ксенофобията.

С оглед на по-пълното и дълбочинно изследване на проблема за явните и латентни признаци на антисемитизма, в настоящото проучване са използвани поредица от индикатори, целящи да установят взаимоотношенията между отделните етнически групи в България на всекидневно равнище, отчитайки гледната точка и на мнозинството, и на еврейската общност.

1.1. Оценка на взаимоотношенията между отделните етнически групи

Както широката общественост, така и еврейската общност, определят отношенията между повечето етнически групи в страната като добри и без напрежения. 87% от анкетираните в представителното проучване и 77% от евреите разглеждат отношенията между българи и турци като *добри*. Много високи също така са стойностите и в двете изследвани групи за отношенията между българи и арменци (респективно 79% и 94%).

Огледалната оценка на българи и евреи за отношенията между тях, показва следната картина – 73% от живущите в страната определят отношенията между българи и евреи като добри (на трето място след тези с турците и арменците) и 82% от евреите също определят отношенията си с българите като добри (на второ място след отношението на българите към арменците).

Фигура 1

Как бихте определили отношенията между следните групи? (%)			
	По-скоро добри/без напрежения	По-скоро лоши/ с напрежения	Без мнение
Българи и турци	86.5	7.9	5.6
Българи и роми	46.5	43.3	10.2
Българи и евреи	73.0	5.2	21.8
Българи и арменци	78.7	2.9	18.4

База: Широка общественост (18-55г.)

Фигура 2

Как бихте определили отношенията между следните групи? (%)			
	По-скоро добри/без напрежения	По-скоро лоши/ с напрежения	Без мнение
Българи и турци	76.5	16.0	7.4
Българи и роми	12.3	82.7	4.9
Българи и евреи	81.5	16.0	2.5
Българи и арменци	93.8	2.5	3.7

База: Еврейска общност

Единствената етническа група, отношенията с която са оценени като „проблемни“ и наситени с напрежения, това е ромската. 43% от анкетираните определят отношенията между българи и роми като *по-скоро лоши*, с напрежение, а според едва 4 на сто повече (47%) те са *добри*. Още по-силно е изразена степента на чувствителност и критичност към тези отношения сред еврейската общност, 83% от която смята

отношенията „българи-роми“ за изпълнени с напрежение. Може да се предположи, че историческата съдба на евреите, преследвани в продължение на много години, ги прави особено чувствителни към всякакви прояви на насилие, дискриминация, потенциална заплаха. Освен това, мнозинството от еврейската общност е концентрирано в големите градове, а в тях и широката общественост като цяло е твърде критична към отношението между българите и ромите (над 55%).

Анализирайки данните в социологически разрез, е важно да се отбележи, че няма съществени разлики между оценките за добри, респ. лоши взаимоотношения между различните социални и демографски групи, т.е. на всекидневно равнище няма „джобове“, акумулиращи и катализиращи специфични негативни нагласи. Позитивните, но и негативните нагласи са дифузни, разпространени общо взето равномерно сред членовете на отделните социални групи.

На този фон, три групи правят впечатление не толкова с негативното си мнение, колкото с по-високия от средното отказ да се изрази мнение за взаимоотношенията „българи – евреи“: младежите до 30 г. (31% от тях), хората с основно образование (отново 31%) и етническите турци (43% от тях). Основанията за това могат да се крият в недостатъчно познаване на „другия“, но и в известни резерви да се изрази мнение, ако са налице притеснения, че личното мнение не е обществено приемливо. Точно с цел да се хвърли повече светлина върху тези процеси, във въпросника са включени и въпроси от скалата на Богардус, които измерват наличието, или отсъствието на различните по вид и значимост социални дистанции.

1.2. Социални дистанции

От многобройните индикатори за социална дистанция, в настоящото проучване са използвани три, които измерват три основни, различни ракурса на отношението между мнозинството и еврейската общност:

- Физическата дистанция – „съседството“
- Вертикалната дистанция – „заемането на висши ръководни постове“
- Емоционално-културната дистанция, свързана с възпроизводството на общността – „бракът“

Физическата дистанция

По отношение на най-неутралната дистанция, физическата, мнозинството от хората в страната показват много висока степен на приемане на еврейската общност. 18% са изцяло положителни, биха желали да имат евреи за съседни, други 65% са по-скоро положително настроени. Негативната част на скалата събира минимален брой отговори – 7% от по-скоро нежелание и 2% категорично нежелание.

Тези нагласи се потвърждават в общи линии и от отговорите на въпроса за наличието (желанието) за приятелство с

Фигура 3

представители на различните общности. Предвид доминацията на българския етнос, практическите шансове за преки контакти и приятелства с по-малобройните етноси, логично, са по-ниски. За това в случая реалният измерител на физическата и емоционална дистанция е негативното суждение – „нямам и не бих желал да имам приятели от тази общност“.

Сред общата съвкупност от анкетирани, отново най-голямо е отхвърлянето на ромската общност – 31% декларираат, че не биха желали да имат приятелски контакти с хора от тази общност. Което за пореден път свидетелства за високото равнище на нейната стигматизация. На другия край на скалата са турците и арменците, спрямо които едва между 5 и 6 на сто от хората декларираат нежелание за по-близки контакти.

Фигура 4

Вие лично имате ли приятели от тези групи? (%)

	Да	Не, но нямам нищо против да имам	Не и не бих желал	Без мнение
Българи	97.1	2.1	0.1	0.7
Турци	64.8	26.2	6.4	2.5
Роми	39.5	24.1	30.6	5.8
Евреи	14.6	66.7	8.3	10.5
Арменци	25.6	60.4	5.5	8.5

База: Широка общественост (18-55г.)

По отношение на евреите, 8% заявяват, че не биха желали да имат приятели сред тях и други 11% не могат да преценят. Макар и в никакъв случай да не можем да говорим за голяма дистанция, а още по-малко, за стигматизация, все пак тези стойности дават предупредителен сигнал за съществуването на някои предубеждения и негативни стереотипи. Приятелството е личен акт на избор, то не е „заварено положение“ и отхвърлянето на индивидуалния избор, заради групова принадлежност, е първи сигнал за латентно функциониращи предубеждения. Анализът на социалния профил на хората, отхвърлящи *a priori* възможността да имат евреи за приятели показва, че около две трети от тях са млади мъже (18-30 г.), с по-ниско образование, част от тях – привърженици на националистически формации, а другата част – представители на

Фигура 5

Вие лично имате ли приятели от тези групи? (%)

	Да	Не, но нямам нищо против да имам	Не и не бих желал	Без мнение
Българи	97.5	2.5		
Турци	63.0	35.8		1.2
Роми	40.7	48.1	6.2	4.9
Евреи	97.5	2.5		
Арменци	74.1	25.9		

База: Еврейска общност

привърженици на националистически формации, а другата част – представители на

турския етнос. Трябва да се отбележи, че дори и сред тези групи експлицитно изразеният негативизъм не надхвърля 15 на сто. Малко по-висока е конформистката позиция, „не мога да преценя“ - от една пета до една трета от тях.

Формирането и поддържането на приятелски контакти с отделните етнически групи от страна на еврейската общност показва също, макар и в много по-ниски граници, по-голяма дистанция спрямо ромите и слабо колебание по отношение на турската.

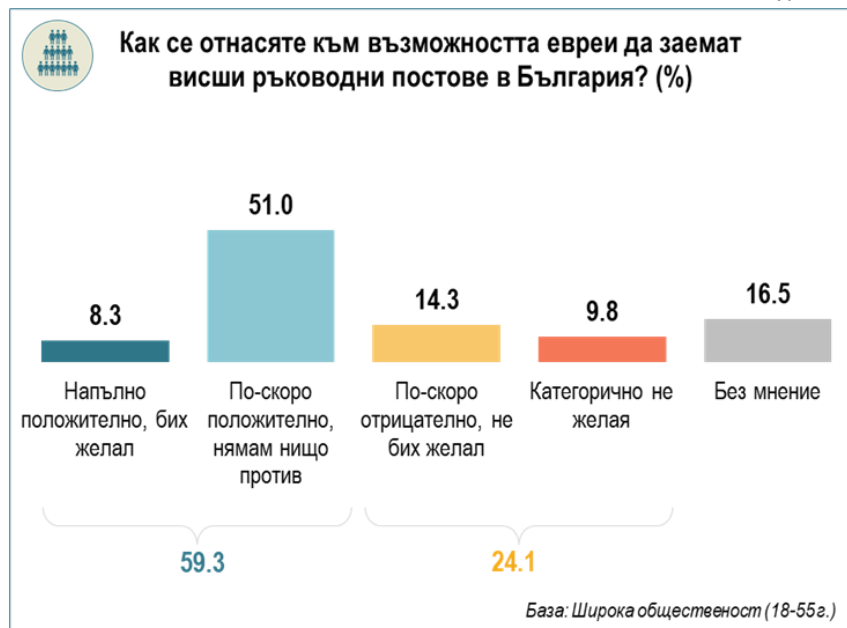
98% от евреите имат приятели сред доминиращия етнос, българите – също толкова, колкото имат приятели и сред самите евреи. Което е ясен индикатор за високата степен на интеграция в българското общество.

Вертикалната дистанция

Общо 59% от широката общественост се отнасят положително към заемането на висши ръководни постове в България от евреи. От тях, 8% - *напълно положително* и още 51% - *по-скоро положително*.

Негативните мнения тук са малко по-силно изразени – общо 24%, от които 10 на сто – *категорично негативни*.

Фигура 6

Анализът показва, че по отношение на социалната йерархия, оценките напускат полето на битовите взаимоотношения и се преместват изцяло в плоскостта на изградените стереотипи за ролята на евреите като упражняващи явна, или скрита власт в обществото. Социално-демографските характеристики имат слабо влияние върху изразеното нежелание евреи да заемат ръководни постове. В случая най-силна е зависимостта между тази „бариера“ и дифузно разпространения стереотип за евреите като част от могъщ и богат световен (най-често конспиративен) елит. 61% от хората, които са убедени, че евреите по света работят задкулисно за еврейските интереси, не желаят те да заемат ръководни постове в България. 69% от тези, които са на мнение, че евреите са се обогатили за сметка на другите, изразяват същото мнение.

Емоционално-културни дистанции, свързани с възпроизводството на общността

Многобройните изследвания върху социалните дистанции показват, че най-болезнено се възприемат и най-силно се охраняват онези от тях, които се отнасят до възпроизводството на социалната система/социалния ред (достъпа до властови позиции) и до възпроизводството на общността (семейството).

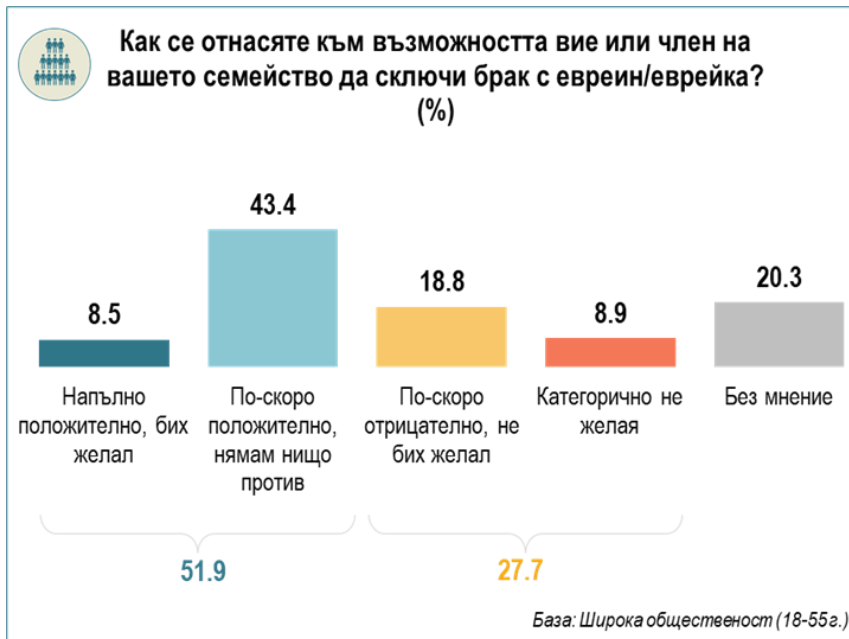
Настоящото проучване потвърждава и двата извода. Достъпът до висши ръководни позиции е по-нежелан от съседството, и най-вече – е в много по-голяма степен обвързан

с идеологическия компонент на дифузния „конспиративен“ антисемитизъм, която връзка разгледахме в предишния параграф.

Склонността за сключване на брак с представители на друга етническа (и религиозна) общност регистрира, от своя страна, най-големите социални дистанции в това проучване, както и в повечето проучвания, посветени на тази тема. Макар и да са по-силни, е важно да се отбележи, че те не надхвърлят една трета от обществото. 52% се отнасят по-скоро положително към възможността член на семейството да сключи брак с еврейка/евреин. 28% са негативно настроени, а други 20% не изразяват мнение.

Фигура 7

Мъжете са по-резервирани от жените, хората с ниско образование и живеещите в селата – също. Но най-голяма е емоционално-културната дистанция от страна на представителите на турската общност и респективно, изповядващите исляма. 76% от тях изключват такава възможност.

Някои от негативните стереотипи за евреите

разбираемо оказват известно влияние върху желанието за поддържане на социалната дистанция спрямо семейния кръг, но не те са най-силната спирачка. Много по-силният фактор са културните и религиозни практики. Колкото по-традиционалистки са те, както например, изповядващите исляма, толкова по-високо е желанието за охраняване на „ние“ общността от „другите“. Т.е. в случая много по-малко става въпрос за влиянието на ксенофобски или антисемитски стереотипи, колкото за охраняване на културна и религиозна идентичност, особено от страна на по-традиционните общности.

1.3. Всекидневна сигурност и степен на интеграция в обществото – оценките на еврейската общност

Във време на надигащи се в много страни вълни на антисемитизъм, когато редица проучвания показват високи нива на тревожност сред евреите от нарастваща враждебност и чувство за несигурност, оценките за това как те самите виждат и преживяват средата в България, са от изключително значение.

- 91% от анкетираните евреи смятат, че са добре интегрирани в българското общество. 82% от широката общественост са на същото мнение.

Фигура 8

- Въпреки тази категорична оценка, субективното усещане за разликите в културата, традициите, отношенията кара и еврейската общност да преживява определени социални дистанции с българското общество: 30 на сто заявяват, че *понякога, или често* са изпитвали усещането, че не са част от българското общество; Мнозинството обаче (65%) *рядко, или никога* не са имали такава усещане. По-често такава дистанция е изпитвало поколението между 40 и 60 г., което в най-голяма степен беше изложено на поляризацията и изострената политическа реторика в България в годините на прехода. Най-младите обаче твърдят, че никога не са се усещали изолирани от българското общество.

Фигура 9

- Усещането за сигурност е друго много важно измерение на всекидневния живот, което е от екзистенциална значимост за всяка социална общност. 88% от анкетираните евреи заявяват, че се чувстват в безопасност в ежедневието си. От тях, половината – *напълно*, а другата половина – *в известна степен*.

Фигура 10

Макар и тези стойности да са по-ниски от измерените в други страни, заслужава в следващите етапи на проекта да се обърне по-задълбочено внимание на тези 43%, които *само в известна степен* се усещат в безопасност. В рамките на това проучване може да бъде открит главно профилът на хората, които по-често изпитват безпокойства и тревожност. Това са жените, на възраст над 60г., обикновено живеещи извън столицата.

По отношение на своето ежедневие, именно като представители на еврейската общност в България, мнозинството от анкетираните се чувстват сигурни. Свидетелство за това е и фактът, че едва 11% (2% - *често* и други 9% - *рядко*) твърдят, че са избягвали посещения в еврейски институции и организации, както и участия в събития, свързани с еврейската общност, от опасения за своята безопасност. За сравнение, според проучване на Европейската агенция за основните права (FRA) от 2018 г. 34% от евреите в изследваните 12 страни избягват да посещават такива места, тъй като не се чувстват в безопасност.²

Същевременно обаче не трябва да се пренебрегва и фактът, че притесненията от нарастващ антисемитизъм в Европа и опасенията от подобна вълна в България, увеличават общото чувство на тревожност сред еврейската общност. Макар и далеч от ескалиращи прояви, България също не е имунизирана от тях. Поради това, ангажиментът на държавните институции за противодействието на антисемитизма като идеология и като конкретни прояви, е важна и належаща задача.

² *Виж Experiences and perceptions of antisemitism; Second survey on discrimination and hate crime against Jews in the EU, FRA Report 2018, p.12*

1.4. Познаването на „другия“

Една от най-съществените и устойчиви прегради срещу всяка форма на ксенофобия и антисемитизъм е познаването на „другия“, уважението към него и приемането на факта, че всеки има правото на свободна изява на своята етническа и религиозна идентичност.

В настоящото проучване са включени два въпроса за познаване на еврейската култура – в свободен въпрос хората са помолени да посочат големи еврейски празници, за които те знаят и също в свободен въпрос – имена на бележити българи от еврейски произход, които са допринесли за развитието на България.

Фигура 11

База: Широка общественост (18-55г.)

Общо 37% от широката общественост са в състояние да посочат поне един еврейски празник. Двата най-често посочвани празника са Ханука (23%) и Пасха (17%). Още шест празника са посочени, макар и от много малък брой анкетираните.

Малко по-нисък дял (30%) посочват име (или имена) на бележити българи от еврейски произход, допринесли за развитието на България. Посочена е доста широка палитра от имена – общо 38. Най-популярен, с 21% посочвания, е Соломон Паси, следван от Етиен Леви, Ицхак Финци, Дора Габе и Валери Петров.

Фигура 12

Можете ли да посочите един или повече бележити българи от еврейски произход, допринесли за развитието на България? (%)

База: Широка общественост (18-55г.)

Имайки предвид относително малкият брой на еврейската общност в България, фактът, че около една трета от анкетираните са в състояние да посочат еврейски празник, или българин от еврейски произход, допринесъл за развитието на България, е косвен признак, че на еврейската общност се гледа като на неотменна част от българското общество, допринесла за неговото развитие. Това е и гледната точка на самата еврейска

общност, 77% от която смята, че нейните членове категорично са спомогнали за развитието на България, а други 22% смятат, че „по-скоро“ са спомогнали.

Свободното упражняване на собствената религия и религиозната толерантност са едни от най-силните показатели за равноправните отношения в едно общество. В рамките на анализа на всекидневните отношения между отделните етнически и религиозни общности, проучването тества обществените нагласи и по този въпрос. Две трети (64%) от запитаните отговарят, че е *нормално в България да има синагоги, където евреите свободно да упражняват своята религия*. 22% смятат, че *те са допустими, но трябва да са ограничени като брой* и други 7% са на мнение, че е *най-добре да няма синагоги*. Въпреки че склонността да се ограничава свободното упражняване на религията е относително слаба, тревожният факт е, че тя в най-голяма степен се изразява от младежите (всеки трети от тях), сред жителите на по-малките областни градове и привържениците на радикални националистически формации. Сред българските турци, изповядващи исляма, степента на толерантност към свободното изповядване на юдаизма в собствени храмове е много висока – 81%.

Фигура 13

Общият извод, който се налага от тази част от проучването е, че всекидневните отношения могат да бъдат разглеждани като гръбнакът на междуетническите отношения, обуславящи кохезията, интегритета на обществото, или, обратното, дистанцията и ксенофобията. Настоящото проучване, подобно на много други преди него, показва, че етническата група, спрямо която е налице относително висока степен на негативизъм и изолационизъм, са ромите. Това продължава да е траен нерешен проблем на българското общество, върху който тлеят ксенофобски нагласи, които в един или друг момент могат да бъдат насочвани към различни етнически групи.

Отношенията между широката общественост и еврейската общност се оценяват и от двете страни като *добри* и *много добри*, без напрежения, създаващи условия за интегрираност и чувство на сигурност. Не се наблюдават радикализиращи отношенията социални дистанции, нито идеологически основания за отхвърляне, враждебност, или агресия към еврейската общност. Нарастването обаче на проявите на антисемитизъм както в Европа, така и в света, а според еврейската общност – и в България – макар и в по-малка степен, увеличава чувството на тревожност. Макар и към момента измеренията на тази тревожност да не създават пречки пред ежедневието, адресирането на подобни страхове и превенцията им от държавните институции, са силно желателни.

2. Образът на евреите в българското общество

Образът на дадена етническа или национална общност най-често представлява компресирана смесица от стереотипи, архаични, или по-нови митове, фолклорни образи, целенасочено формирани идеологически възгледи, въз основа на които избухват фобии, подозрения, завист, или възхищение. В битово-ценностните стереотипи обикновено съжителстват позитивни и негативни характеристики, които подхранват както „ние“ образа, така и „те“ образа на „другата“ общност. Когато обаче е налице устойчиво възпроизводство и разпространение на негативни стереотипи, подбуждащи към омраза и агресия към дадена етническа група, рискът от ксенофобия, а в случая с еврейската общност – от антисемитизъм – рязко нараства.

Фигура 14

С кои от следните твърдения сте съгласни? (%)	
<i>(възможен е повече от един отговор)</i>	
Евреите са запазили силен дух и богата култура, въпреки историческите си изпитания	37.1
Евреите имат твърде голямо влияние върху световната политика	35.8
Евреите са добре интегрирани в обществото	34.8
Евреите са предприемчиви и обичат да работят	33.5
Евреите по света са жертва на многовековна дискриминация и преследване	21.0
Евреите са алчни и обичат парите	17.3
Евреите по света работят задкулисно за еврейските интереси	13.0
Евреите са се обогатили за сметка на другите	11.8
Евреите са допринесли за развитието на нашата страна	10.6
Евреите са по-интелигентни от другите	8.8
Евреите винаги са създавали проблеми в страните, в които живеят	4.1
Евреите до голяма степен са виновни за това, че са преследвани	3.5
Не знам, не мога да преценя	18.1

База: Широка общественост (18-55г.)

В настоящото проучване анкетиранията бяха помолени да оценят образа на евреите по 12 често циркулиращи в медиите и общественото мнение характеристики, от които 6 – позитивни и 6 – негативни. Всеки анкетираният е имал възможност да посочи толкова характеристики, колкото отговорят на неговата представа за евреите.

Въз основа на така получените резултати и допълнителните социално-демографски анализи могат да се направят следните изводи:

- Образът на евреите в българското общество е многопластов, разнороден; в него, както и при повечето стереотипи за отделните етнически общности, съжителстват позитивни и негативни характеристики; не се наблюдава концентрация върху една или няколко негативни определения, които най-често се тиражират от антисемитската пропаганда.
- Позитивните характеристики като цяло доминират над негативните. Общо 59% от анкетираните са посочили поне една от шестте позитивни характеристики, а 47% - поне една от негативните.
- Първите пет, най-често асоциирани с образа на евреите твърдения, се подреждат по следния начин:
  - Евреите са запазили силен дух и богата култура, въпреки историческите си изпитания – 37%
  - Евреите имат твърде голямо влияние върху световната политика – 36%
  - Евреите са добре интегрирани в обществото – 35%
  - Евреите са предприемчиви и обичат да работят – 34%
  - Евреите по света са жертва на многовековна дискриминация и преследване – 21%

В тези пет, най-популярни сред хората в България твърдения за евреите, само едно е от арсенала на антисемитизма – *„евреите имат твърде голямо влияние върху световната политика“*, споделяно от малко над една трета от хората. Много по-устойчивият образ е на солидарността, уважението, признанието за духа, културата и личните им качества.

- Макар и с по-ниски стойности, някои открито негативни твърдения, насочени към евреите, се подкрепят от около 10 до 15 на сто от населението в България. Едната линия, по която върви негативизмът към тази общност е *„алчността и обогатяването за сметка на другите“* (12%-17%). Другата е свързана със *„световния еврейски заговор“* и почти мистичното влияние на евреите върху правителствата на отделните страни – тук влизат твърденията за *прекомерно голямото влияние върху световната политика* (36%) и *задкулисната работа за прокарване на еврейските интереси* (13%). Останалите твърдения събират твърде малка подкрепа и са по-скоро маргинални.
- Твърденията, които формират най-силна констелация и могат да бъдат приети като ядро на латентни антисемитски настроения са *„конспиративната дейност на евреите в защита на собствен интерес“* и *„обогатяването за сметка на други“*. Статистическият коефициент на зависимост тук е много висок (Крамер – 0.342). Общо 5.3% от всички анкетиранни принадлежат към това ядро, което се опира на идеологически произведен негативен образ, противопоставящ евреите на останалите етнически общности. 80% от това ядро са мъже, на възраст 40-55г., средно и висше образование, 68% от тях се информират от социалните мрежи.

Въз основа на данните от проучването може да се направи заключението, че в образа на евреите доминират позитивните характеристики, споделяни от близо 60% от широката общественост. Както и при други общности обаче, стереотипите за тях включват не само положителни, но и отрицателни идеологеми, без последните да формират устойчива

констелация от антисемитски нагласи. Най-разпространеният негативен стереотип е, че „евреите имат твърде голямо влияние върху световната политика“, но той не е обвързан пряко с отрицателни нагласи към евреите. 43% от споделящите тази теза смятат, че евреите са запазили висок дух и култура, въпреки историческите превратности, 39% смятат, че са добре интегрирани в обществото, 30% - че са предприемчиви и трудолюбиви. Мнозинството от хората, макар и споделящи дадено негативно твърдение, имат и позитивни възприятия за общността, т.е. отношението им е по-многопластово, а не стигматизиращо, подбуждащо към омраза и агресия. Доколкото може да се говори за ядро на антисемитски нагласи, то се оценява на не повече от 5% от широката общественост и в случая се базира на две идеологически конструкции – конспиративната дейност на евреите за прокарване на техните интереси и обогатяване за сметка на другите. По-разгърнатата оценка, включваща и повече индикатори за равнищата и проявите на антисемитските нагласи ще бъде направена в част 4.

3. Езикът на омразата

В международните документи и в научните изследвания няма общоприето универсално определение на „езика на омразата“, макар и в повечето случаи да се описват сходни явления. В Препоръка № R (97) 20 на Комитета на министрите към Съвета на Европа до държавите членки относно „речта на омразата“ от 30 октомври 1997 г. явлението се дефинира като „всички изразни форми, разпространяващи, подбуждащи към, улесняващи или оправдаващи расовата ненавист, ксенофобията и антисемитизма или други форми на ненавист, основани на нетолерантност, афиширана като агресивен национализъм и етноцентризъм, дискриминация и враждебност срещу малцинства, преселници и хора с мигрантски произход“³. Тази дефиниция най-често се приема като отправна точка за изследванията по темата, като основният акцент тук не е просто „негативното отношение към...“, а подбуждането към омраза и агресия. Много важен фактор за ограничаването на езика на омразата е степента на обществена чувствителност към различните му проявления – способността да бъде разпознат, да бъде идентифициран като недопустим, а изразителите му – бламирани.

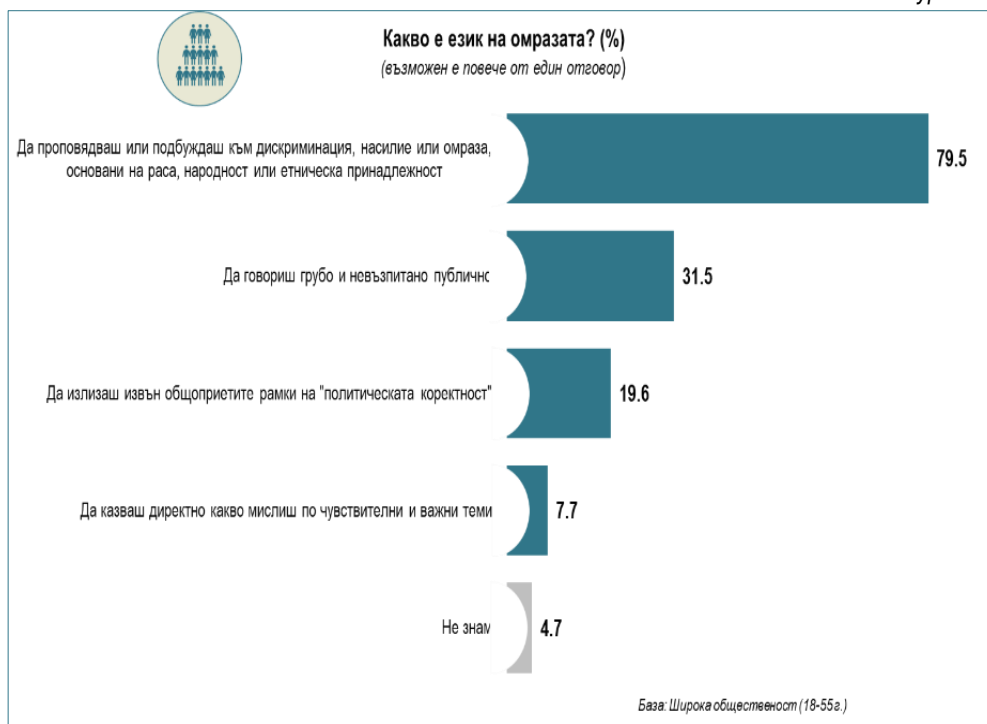
³ <http://www.internationalhumanrightslslexicon.org/hrdoc/docs/freedexhatespeech.html>

3.1. Понятието „език на омразата“ – информираност и разпознаване

Макар и не напълно еднозначно, широката общественост в България успява да идентифицира явлението „език на омразата“, поне що се отнася до неговата понятийна рамка. Индикаторът, измерващ това разпознаване, е операционализиран във въпрос, в който респондентите са имали възможност да изберат повече от един отговор. За 80% език на омразата означава *да проповядваш или подбуждаш към дискриминация, насилие или омраза, основани на раса, народност или етническа принадлежност*. Проучването отчита наличието и на други интерпретации. Почти една трета асоциират езика на омразата с това *да говориш грубо и невъзпитано публично*. 20% от запитаните посочват, че език на омразата означава *да излизаш извън общоприетите рамки на „политическата коректност“*, а 8 на сто – *да казваш директно какво мислиш по чувствителни и важни теми*. На този фон, делът на хората без мнение (около 5%) е сравнително нисък.

Фигура 15

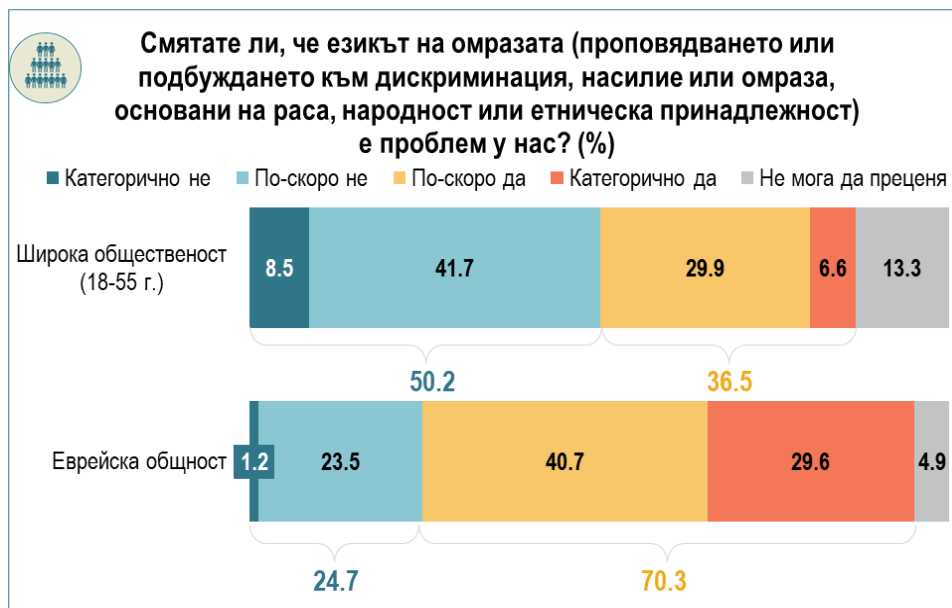
Нивото на образование и степента на информираност са факторите с най-голямо влияние върху точното идентифициране на езика на омразата:

- Хората с високо образование, особено обществено и политически по-активната част от тях, са в състояние да дадат по-ясна дефиниция за език на омразата.
- Обратното: тези с по-ниско образование и по-неопределени политически позиции по-трудно успяват да се обединят около една от формулировките, което показва затруднения в разбирането на самото явление.

3.2. Нагласи към езика на омразата

Разпознаването на съдържанието на „езика на омразата“ е предпоставка, но не и пряка гаранция за увеличаване на обществената чувствителност към различните му ежедневни проявления. По-силен фактор представлява историческият и социален контекст, в който хората са поставени. Сред представителите на еврейската общност силно преобладава разбирането, че езикът на омразата е проблем в България. Общо 70% подкрепят тезата – 30% *категорично*, а малко над 40% *в по-умерена степен*. Около една четвърт е делът на хората, които са на мнение, че езикът на омразата *по-скоро* (24%), или *изобщо* (1%) не е проблем в България. Оценката на широката общественост по същия въпрос контрастира с тази на представителите на еврейската общност. Общият дял на тези, които разглеждат езика на омразата като проблем пред българското общество (37%), е почти два пъти по-нисък от измерените нива сред еврейската общност. Половината от запитаните представители на широката общественост в по-голяма (9%) или в по-малка (42%) степен се обединяват около противоположното разбиране, че това не е проблем за обществото ни. Колкото по-малък е делът на хората, които виждат проблем в езика на омразата, толкова по-висок е шансът тази реч „невидимо“ да върши своята работа – под прикритието на „обективистични“ твърдения да етиkira, да подтиква към омраза и агресия.

Фигура 16

Ако сред българите е налице поляризация по темата, то другите две по-големи етнически общности у нас – турците и ромите – споделят ясни, но противоположни възгледи по този въпрос. При турците преобладава мнението, че езикът на омразата не е сериозен проблем, но за ромите, които най-често са обект и жертва на този език, това е сериозен проблем.

3.3. Проникване на езика на омразата в българското общество

Динамиката между нагласите на представителите на еврейската общност и широката общественост в България намира по-нататъшното си развитие при идентифицирането на местата, където най-често се използва език на омразата. Две са основните линии, с които тази динамика се характеризира.

На първо място, прави впечатление различната интензивност, с която се отбелязват източниците на език на омразата. Основните източници на езика на омразата са посочени от 40% до 95% от анкетираните евреи. Това свидетелства за по-висока чувствителност, способност за разпознаване, а вероятно – и тревожност. Сред широката общественост, посочването е между 17% и 48%, което, освен че говори за по-ниска сетивност, е още едно потвърждение за недооценяване на проблема.

Фигура 17

На второ място, разликата в тяхната йерархизация - подредбата на местата, където респондентите в най-голяма степен разпознават форми на език на омразата. Според огромното мнозинство от еврейската общност те са концентрирани в социалните мрежи и интернет като цяло (95%), както и под формата на надписи по обществени и жилищни сгради (84%). Заедно с това, според преобладаващата част от запитаните, езикът на омразата е проникнал и в изявите на публични личности (64%), включително в радиото и телевизията (43%). Малко над 40 на сто смятат, че език на омразата се използва по време на спортни събития, докато между 14 и 19 на сто отчитат подобни прояви в личните си занимания (в учебно заведение, на работното място, у дома или сред приятели, в заведения). Широката общественост също разглежда интернет и социалните мрежи (48%) като основен проводник на език на омразата. Следват проявите по спортни събития (37%) и надписите по обществени и жилищни сгради (29%). Езикът на омразата в изявите на публични личности (17%) или в радиото и телевизията (7%) остават на по-заден план. На тази база се откроява съществена разлика между нагласите на национално ниво и нагласите сред представителите на еврейската общност у нас.

- Сред широката общественост доминира разбирането, че езикът на омразата обхваща преди всичко неформалното общуване и поради това остава затворен в рамките на специфични групи (изразяващи се в мрежата, чрез фенски прояви или отклоняващо се поведение – напр. рисуване и писане по сгради).
- Сред еврейската общност е налице усещането, че явлението излиза извън неформалните граници и придобива по-институционални измерения, тъй като получава своего рода „легитимност“ чрез използването му в изказванията на публични личности и политици.

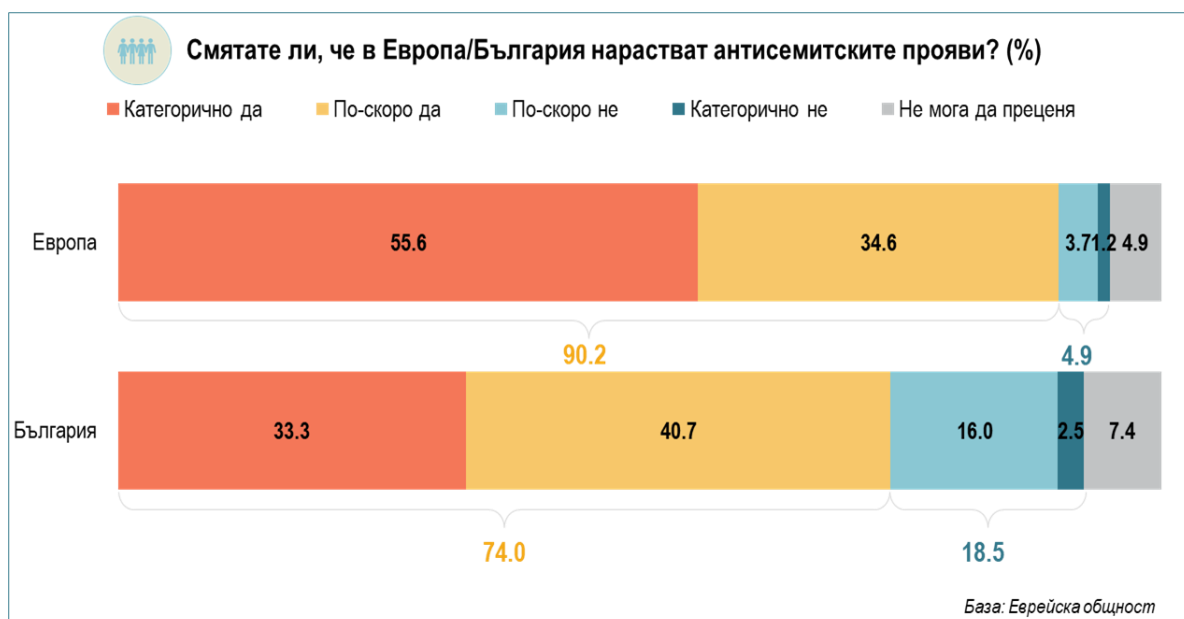
4. Отношение към антисемитизма и антисемитските прояви

4.1. Общи нагласи към антисемитизма

Редица проучвания в Европа, САЩ, а и в международен сравнителен план разглеждат темата за антисемитизма през последното десетилетие. Обща е констатацията, че нарастват усещанията за ръст на антисемитизма, особено в държави с традиционно поголеми еврейски общности. Налице е и промяна в аргументацията на антисемитизма - от религиозна и биологическа тя преминава към икономическа и идеологическа. В отговор, Европейският съюз поставя нормативна рамка на очерталите се проблеми чрез приемането на няколко ключови акта - Рамковото решение относно расизма и ксенофобията, Директивата за равенството между расите, Директивата за равно третиране в областта на заетостта.

Настоящото проучване регистрира нарастваща тревожност сред еврейската общност у нас от засилването на антисемитските прояви. Анкетираниите са на мнение, че този ръст е по-ясно видим в Европа (90%), отколкото в България (73%). Налице е и разлика в оценките за интензивността – според 56% тези прояви нарастват рязко в Европа, докато за България така смятат 33 на сто. Според проучване на Европейската агенция за основните права (FRA) от 2018г. средно около 90% от евреите в изследваните 12 държави отчитат рязко (63%) или умерено (26%) засилване на антисемитските нагласи в

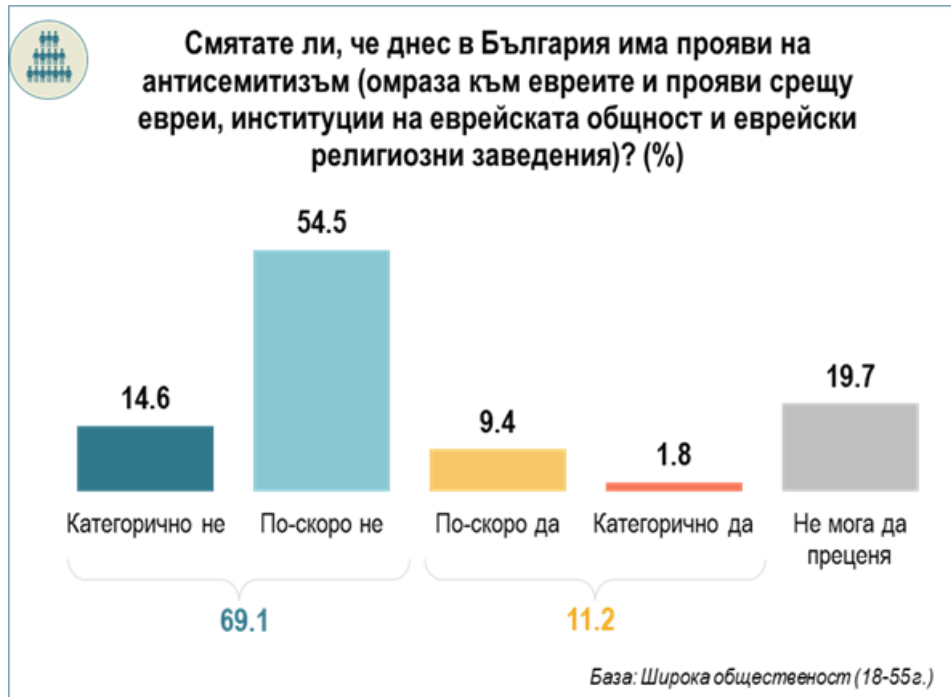
Фигура 18

техните страни през последните пет години преди проучването⁴. На този фон оценките в България са по-умерени, но не и повод за успокоение.

Както по темата за езика на омразата в по-абстрактните му измерения, така и по тази за антисемитските прояви, еврейската общност показва значително по-голяма

Фигура 19

чувствителност в сравнение с широката общественост в България. Това е логично, първо, защото евреите са в позицията на възможна непосредствена жертва на такъв тип прояви, и, второ, поради историческата съдба на евреите. Според широката общественост антисемитските прояви в България не отсъстват, но са по-скоро слаби и спорадични. Общо 70 на сто споделят мнението, че в страната, или въобще няма антисемитски прояви (15% от анкетираните), или по-скоро няма (55%). Въпреки това, столичани и сред тях - хората с висше образование, се отличават с повече чувствителност и внимание към проявите на антисемитизма. Привържениците на радикални политически формации, обратното, са по-склонни да negliжират проблема, изпращайки по този начин сигнал за „нормализиране“ на това говорене в техните среди. Прави впечатление и сравнително високият дял хора, които се затрудняват да изразят мнение (20%). Т.е. за съществена част от българското общество, предимно за хората с най-ниски нива на образование от по-малките градове и села, въпросът стои далеч извън непосредствения дневен ред.

⁴ Виж *Experiences and perceptions of antisemitism; Second survey on discrimination and hate crime against Jews in the EU, FRA Report 2018, p.19*

4.2. Проникване на антисемитизма – опитът на евреите у нас

Макар и сравнително рядко, повечето от анкетираните евреи заявяват, че са ставали преки свидетели на антисемитски прояви – предимно във вербална форма и под формата на надписи по сгради, не толкова като актове на физическа агресия. Явлението антисемитизъм прониква в много социални сфери според представителите на общността, но опасенията ѝ са свързани преди всичко с разпространението му в онлайн средата и изявите на публични личности. Към момента, на носителите на антисемитски идеи се гледа като на по-скоро скрити зад комфорта на онлайн и медийното пространство, което генерира негативни настроения, но не се проявява в директна физическа агресия. За това и много рядко се случва евреи да избягват институции и събития, свързани с общността, поради опасения за своята безопасност.

Фигура 20

Около 17% от евреите у нас заявяват, че често са ставали преки свидетели на антисемитски прояви. За преобладаващата част (57%) такива прояви има, но те са сравнително рядко срещани. Около една четвърт от участниците в проучването или не са ставали свидетели (19%), или не си спомнят (7%) те или техни близки да са виждали прояви на антисемитизъм. Когато се говори за конкретни

актове, делът на хората, които посочват, че не са били обект или не са ставали свидетели на антисемитски проявления спада от 19% на 5%. Възможна причина е, че някои действия не се приемат еднозначно като форми на антисемитизъм преди да бъдат формулирани като такива.

Отговорите на въпроса за най-често срещаните от евреите форми на антисемитизъм показва доминация на не директните над директните им проявления:

- Преди всичко това са езикът на омразата в интернет и социалните мрежи (86%), обидни надписи върху обществени и жилищни сгради (84%), включително определени форми на вандализъм срещу еврейски сгради, институции, символи (71%).

Фигура 21

Както и по темата за езика на омразата, представителите на еврейската общност у нас виждат и се притесняват от прояви на „институционализация“ на антисемитското говорене:

- Над половината от запитаните (56%) разпознават антисемитски прояви и форми на език на омразата в радиото и телевизията.

В по-малка, но все пак значителна степен, респондентите отчитат антисемитски прояви и в социалната си среда:

- Две трети от евреите заявяват, че са били свидетели на обиди или вербални заплахи на обществено място (35%), а една четвърт са срещали дискриминация под една или друга форма в частния си кръг от приятели, познати (26%).

Сред най-рядко срещаните прояви са директните физически актове на насилие и дискриминацията в българските институции:

- 11% от представителите на еврейската общност са виждали физическа агресия. Също толкова са ставали свидетели на дискриминация от страна на публични институции в България или на работното място.

Местата, в които най-често се употребява език на омразата, се разглеждат и като основните проводници за обиди и вербални заплахи към еврейската общност. Огромното мнозинство от запитаните изразява най-сериозни опасения по отношение на интернет – 93 на сто. Особено тревожен е фактът, че 72% от анкетираните виждат разпространение на антисемитизъм в изказвания на някои публични личности, като нерядко те са изразени дори по телевизията и радиото (46%). Около 30 на сто смятат, че спортните събития също са проводник на обиди и вербални заплахи към евреите. Прави впечатление, че този дял е с около 10 пункта по-нисък от дела хора, които смятат, че спортните събития са благоприятна среда за употреба на език на омразата като цяло. Т.е. респондентите гледат на стадиона като значим проводник на език на омразата по-принцип, не само и единствено към евреите.

Фигура 22

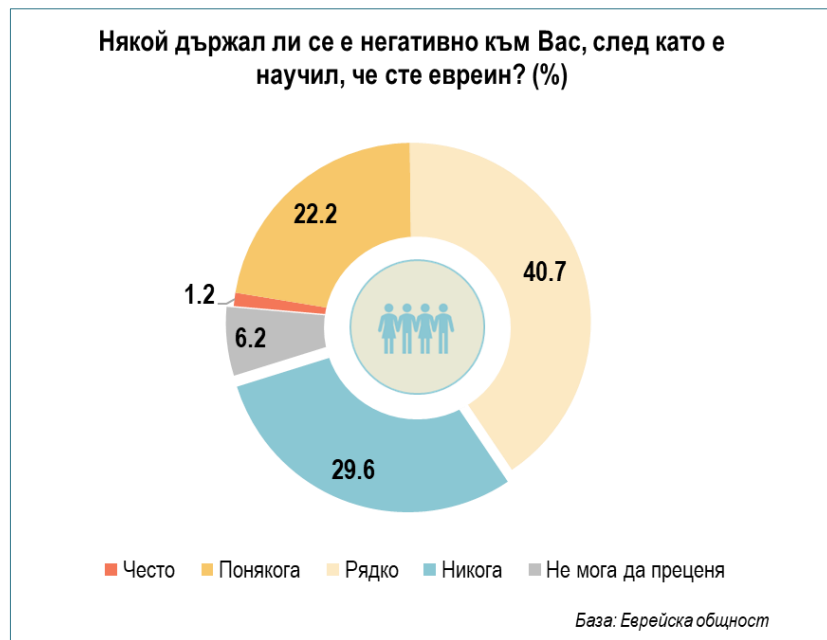
Въпреки разбираемите притеснения на еврейската общност от евентуално ескалиране на антисемитизма, в българското общество няма манифестирани негативни отношения към тях. Много нисък е делът на представителите на общността (1.2%), които споделят, че често получават негативно отношение поради това, че са евреи. 22% понякога имат това усещане. 41% рядко са

усещали негативно отношение, заради това, че са евреи, а при 30 на сто това никога не се е случвало. Тези данни от различен ъгъл потвърждават оценките за добри и лишени от напрежения отношения между българи и евреи.

Според еврейската общност проникването на антисемитизма в българското общество е резултат от наслоени стереотипи, които лесно се трансформират в осъзнати или не напълно осъзнати прояви. Като основен риск се разглежда разширяването на трибуната за подобни прояви чрез „нормализирането“ им в интернет и медиите.

На 85 на сто от участниците в проучването никога не се е налагало да избягват посещения в еврейски институции, организации, събития на еврейската общност от опасения за сигурността им. Все пак за 11% от тях, дял, който не трябва да се пренебрегва, това се е случвало с по-малка (9%) или с по-голяма (2%) честота.

Фигура 23

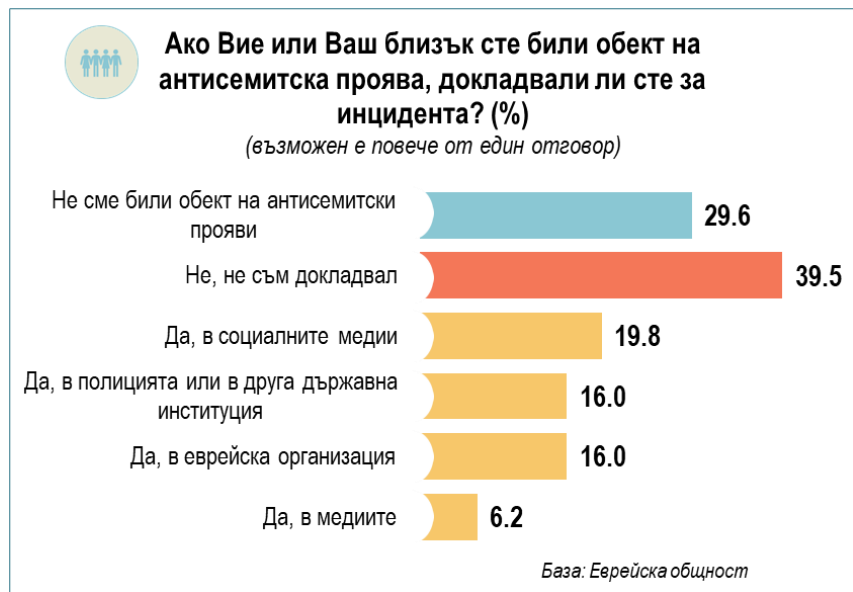

Фигура 24

Към момента, проявите на антисемитизъм сравнително рядко са провокирали реакция от страна на представителите на евреиската общност. 40% от тях споделят, че нито те, нито техни близки са докладвали в случаите, в които са се почувствали обект на антисемитски прояви. Обясненията за това могат да се търсят по две основни линии или като синтез между тези

Фигура 25

линии. 1) Възможно е самият акт да се е сторил недостатъчно основателен за потърпевшия и/или 2) е налице допускането, че дори и случаят да се докладва, това няма да промени нищо. Около 30 на сто от представителите на евреиската общност, от друга страна, не са имали необходимост да докладват, тъй като отбелязват, че нито те, нито техни близки са били обект на антисемитски прояви. Тези, които все пак са докладвали случаи на антисемитизъм, са го правили предимно в социалните медии (20%), в полицията или друга държавна институция (16%), в еврейска организация (16%) и доста по-рядко в медиите (6%).

4.3. Проникване на антисемитизма – отношение от страна на широката общественост

За разлика от представителите на евреиската общност, анкетираните в националното проучване заявяват, че много рядко са ставали свидетели на конкретни антисемитски действия около себе си. Най-разпознаваеми са антисемитските символи и обидите към евреите, често изразени чрез графити и надписи в градската среда. Експлицитната оценка на тези прояви следва общоприетите разбирания в едно демократично общество за тяхното осъждане (между 82% и 87% не ги одобряват). Същевременно, някои по-завоалирани форми на антисемитски нагласи, като съмненията за съществуването на световна конспирация с участието на евреите и издаването на антисемитска литература в България създават потенциал за разпространение на латентни антисемитски настроения.

Осем от десет представители на широката общественост в България декларират, че в ежедневието си не са срещали никакви форми на антисемитски прояви. Тези, които са срещали, най-често забелязват графити, обидни надписи срещу евреите по стените на сгради, огради и др. публични места (10%), а също така обидни квалификации към евреите, призоваващи за изгонване или насилие (8%). Проявите в градската среда, чрез надписи и символи са най-отчетливо забележими на територията на столицата. Това донякъде дава основание столичани да са по-чувствителни и към останалите проявления на антисемитизъм. Много по-рядко анкетираните си спомнят да са ставали свидетели на лозунги и други знаци на омраза към евреите по стадионите (5%), антисемитски изяви на политици и други публични личности (4%) и още по-спорадично - на изпочупване на имущество (2%) или на нападение на хора от еврейски произход (2%).

Фигура 26

Прави впечатление, че и сред широката общественост, макар и в много по-ниска степен, преобладава усещането за доминация на символните, индиректни и донякъде анонимизирани актове на антисемитизъм над откритите радикални прояви. Съществената разлика според еврейската общност е че, антисемитизмът прониква малко или много в публичния наратив, което крие риск от неговото официализиране, поне сред определени социални групи.

Анализът по социално-демографски групи показва, че някои форми на антисемитизъм остават незабелязани поради по-ниските нива на познание за тях. Това обаче не означава, че не съществуват в обществения живот. Хората с висше образование по-често забелязват наличието на различни антисемитски проявления около себе си. Обратното – тези с най-ниски образователни нива ясно показват по-слаба чувствителност към тях.

Независимо дали хората често се сблъскват с антисемитски прояви или не, осъдителното отношение е ясно изразено. Физическата агресия буди най-сериозно обществено неодобрение – 9 от 10 интервюирани посочват, че имат изцяло отрицателно отношение към нея. По подобен начин хората реагират към знамената, лозунгите и другите знаци на омраза към евреите по стадионите и към политиците/публичните личности, които проповядват омраза към евреите. Около 85% заявяват категорично негативно отношение. 84% от запитаните имат изцяло негативно отношение към графитите и символите върху сгради в градската среда. Около 82% са тези, които не одобряват обидните квалификации към евреите, призоваващи за изгонване или насилие.

Въпреки цялостно консенсусното отношение към всички форми и актове на омраза към

Фигура 27

Какво е отношението Ви към всяко от следните? (%)			
	Имам изцяло отрицателно отношение	Мисля, че имат основание	Не знам, не мога да преценя
Вандализъм, изпочупване на имущество	87.3	3.4	9.3
Нападение над хора, тъй като са евреи	87.1	3.7	9.2
Знамена, лозунги и други знаци за омраза към евреите по стадионите	86.1	4.3	9.6
Политици или други публични лица, проповядващи антисемитизъм/омраза към евреите	84.9	4.7	10.4
Графити, обидни надписи срещу евреите по стените на сгради, огради и др. публични места	83.6	4.7	11.7
Обидни квалификации към евреите, призоваващи за изгонване или насилие	81.5	6.8	11.7

База: Широка общественост (18-55г.)

еврейската общност в България, е необходимо да се акцентира върху два феномена:

- Налице е сравнително консистентен дял, който в известна степен „оправдава“ едни или други прояви на антисемитизъм. В рамките на тази група - между 4% и 7% - следва да се търсят крайно радикализираните групи и, съответно, причините за тяхната радикализация.
- Между 9 и 12 на сто от представителите на широката общественост запазват „неутралитет“ към тези прояви. Имайки предвид обществено неприемливото и осъдително отношение към тези прояви, това не е пренебрежим дял. Носители на този „неутралитет“ са част от по-радикално настроени хора, които не са се решили да дадат обществено неприемлив отговор, а също и такива с латентни антисемитски нагласи.

Еволюцията на антисемитските нагласи в България е на етап, в който възможността за тяхното спояване чрез открити и организирани групови действия от по-масов характер изглежда силно ограничена. Това се потвърждава от две констатации, които могат да се изведат от данните на проучването:

- **Първо,** косвен индикатор е много слабо проникване на организираните фенски прояви в българското общество, дори и когато става въпрос за стадионите – традиционно разглеждани като благоприятна среда за такива

Фигура 28

прояви. Пренебрежимо нисък е делът на хората, които, поне на декларативно ниво, са участвали в издигането на транспаранти, хореографии или други подобни инициативи по стадионите (под 1%). Около 4% от представителите на широката общественост у нас имат в по-близкото или по-широкото си обкръжение познати, които са участвали. Почти 9 от 10 участници в проучването заявяват, че нито те, нито техни близки или познати са били част от подобна инициатива.

- **Второ,** дори и тези, които пряко са участвали, или имат в обкръжението си хора, участвали в групови фенски инициативи, отново, поне на декларативно ниво, силно се дистанцират от антисемитските прояви, които проучването разглежда. Между 80% и 90% от тях имат изцяло отрицателно отношение към действия като обидни квалификации към евреите, графити и обидни надписи към евреите, знамената, лозунгите със знаци на омраза по стадионите, омразата, проповядвана от публични личности или политици, физическа агресия или вандализъм срещу евреите.

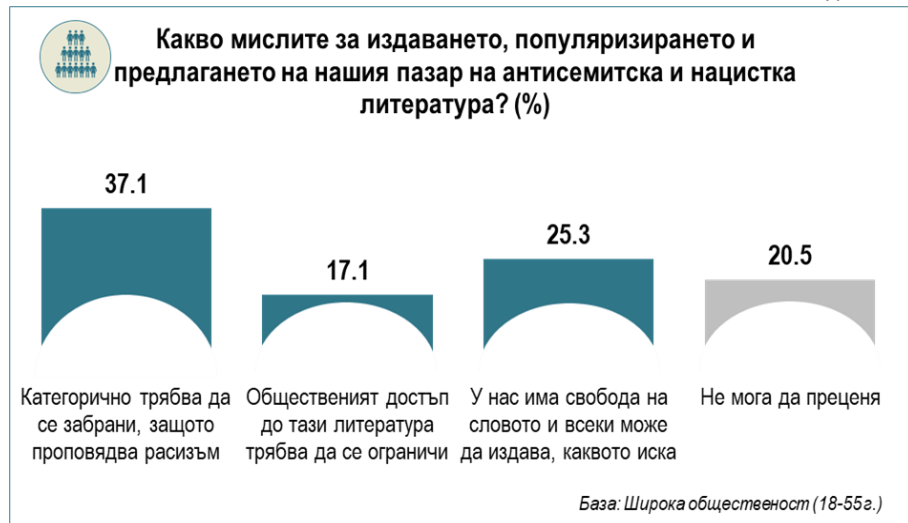
Проучването показва, че към момента директните антисемитски прояви са маргинализирани, неприемливи и осъдителни. Проникването обаче на негативни стереотипи по отношение на еврейската общност се радва на известна възприемчивост от по-широки обществени групи, извън рамките на най-радикализираните. Това създава потенциал за обособяване на латентни нагласи на антисемитизъм – в семейството, сред приятели и изобщо в частния живот на хората. Поради това е важно да се следи не само, дали ще нараства делът на хората, които ги „оправдават“ в някаква степен, но и това, дали ще се генерира такава среда, която вместо да съдържа, ще „окуражава“ изразяването на антисемитски нагласи.

Не съвсем язната позиция по отношение на издаването, популяризирането и предлагането на антисемитска и нацистка литература у нас може допълнително да изиграе роля за засилване на предразсъдъците спрямо еврейската общност и, съответно, за генерирането на по-устойчиви латентни нагласи на антисемитизъм. Според 37 на сто от интервюираните тази литература трябва да се забрани, защото проповядва расизъм.

Според други 17% достъпът до нея трябва да бъде ограничен само до специализираните библиотеки.

Съществен дял от една четвърт застъпват тезата за безусловна свобода на словото. Значим е и делът на тези, които силно се затрудняват да изразят позиция – 21%.

Фигура 29

Хората между 46 и 55 годишна възраст със средно образование, предимно от София, категорично застъпват позицията за забрана на антисемитската литература. Висшистите от същата възрастова група, живеещи в столицата, са по-склонни да смятат, че тя трябва да се ограничи до специализираните библиотеки. За неограничена свобода на словото, се обявява, от една страна, най-високо образованата част от широката общественост – хората, които са уверени, че сами могат да отсяват източниците си на информация. От друга страна, тази позиция заемат и респондентите, които най-силно вярват в конспирацията с участието на евреите.

4.4. Предизвикателства и потенциал за тяхното преодоляване

Като най-сериозен риск за засилване на антисемитските прояви еврейската общност вижда идеите, разпространявани онлайн и в социалните мрежи – почти 90%. Това е логично предвид разбирането на евреите в България, че концентрацията на антисемитски прояви и език на омразата е най-голяма именно в мрежата. За около три четвърти от тях съществува и риск от активизирането на крайно радикализирани политически партии – т.е. интернет би послужил като инструмент за разпространение и на техните идеи. Същият дял споделят виждането, че вековните предразсъдъци по отношение на евреите и липсата на познаване на техния принос към обществото също са основание за засилване на антисемитските действия.

Малко над половината допускат, че цялостният обществен контекст в България също би могъл да повлияе стимулиращо на антисемитските прояви – става въпрос за религиозна нетолерантност, семейна среда, провокираща нетърпимост, икономически и социални проблеми в българското общество.

Според широката общественост рисковете за засилване на антисемитските прояви се крият в три по-основни аспекта – религиозна нетолерантност (32%), идеи, разпространявани онлайн и в социалните мрежи (28%) и вековни предразсъдъци към евреите (27%). Посочват се и други възможни, но оценявани като по-второстепенни, причини - непознаване на приноса на еврейската общност в културно отношение (20%), семейна среда, която възпитава нетърпимост (19%), икономически и социални кризи в

обществото (18%), радикални крайно десни или крайно леви идеи/партии (16%). Малко над една трета, от друга страна, или не могат да преценят (19%), или не смятат, че има конкретни причини, които биха активирали по-сериозни антисемитски прояви (17%).

Фигура 30

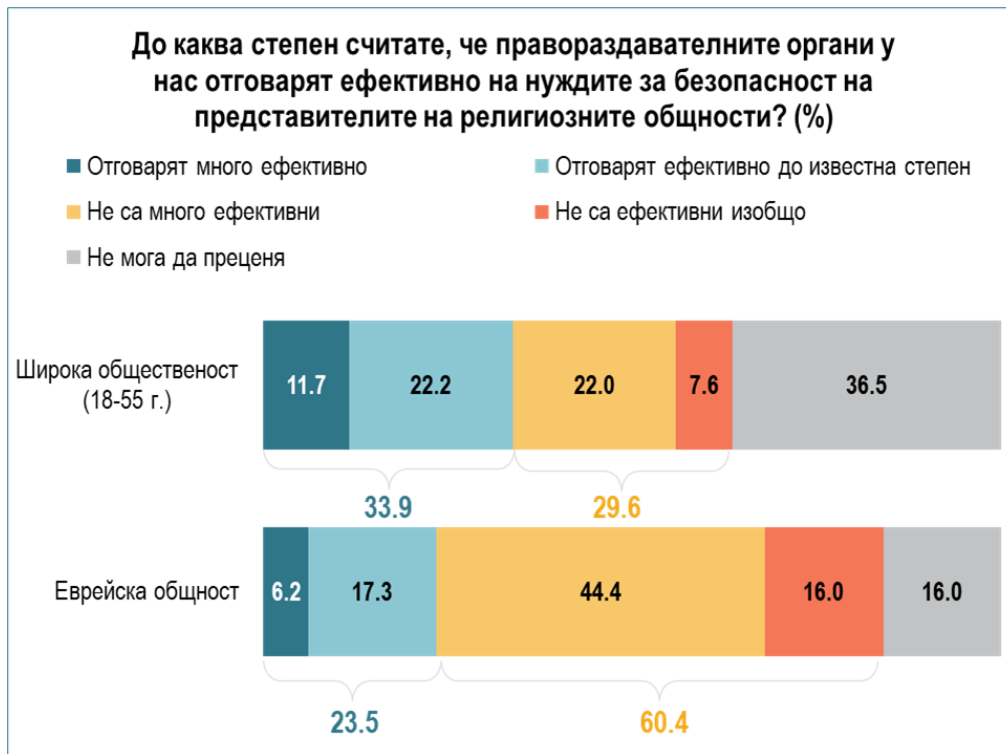
Тази структура на нагласите очертава някои по-съществени специфики:

- Интернет пространството се разглежда недвусмислено като силно рискова среда и от широката общественост, и от еврейската общност в България.
- Широката общественост не поставя акцент върху влиянието на радикалните политически идеи и партии, докато еврейската общност допуска риск от по-широко разпространение и влияние на тези идеи.
- Хората от най-образованите кръгове на широката общественост, предимно от столицата, демонстрират засилена обществена чувствителност по темата. Т.е. от тях може да се очаква по-активно противодействие срещу евентуален ръст на антисемитските прояви.

На фона на така очерталите се рискове, сред представителите на еврейската общност доминира разбирането за недостатъчно ефективните гаранции от страна на правораздавателните органи в България за безопасност на религиозните и етнически общности. 60% смятат, че в това отношение те или не са много ефективни (44%), или изобщо не са ефективни (16%). Съответно, 17 на сто и 6 на сто са на мнение, че правораздавателните органи у нас отговарят донякъде или много ефективно на нуждите за сигурност на различните религиозни групи. Нагласите на широката общественост по

този въпрос се характеризират със силна поляризация и с лек превес на позитивните над негативните оценки. Една трета подкрепят тезата, че правораздавателните органи се справят относително (22%) или много (12%) добре. 30 на сто от респондентите изразяват

Фигура 31

по-скоро недоверие – 22% в умерена степен и 8% категорично. Делът на тези, които не могат да преценят, е чувствително по-висок при широката общественост – почти 37%, отколкото при еврейската общност – 16%.

За да бъдат разбрани по-добре предизвикателствата и възможностите за тяхното преодоляване, анализът структурира наблюдаваните нагласи в три групи, съобразно степента на изразяване на антисемитски идеи. Те са базирани на отношението на хората към представителите на еврейската общност и на привързаността им към определени стереотипни тези. Освен да опише ключовите характеристики на всяко ядро, проучването прави и приблизителна количествена оценка за тяхната обществена тежест.

Първата група, ядрото, е съставена от хората с най-радикално изразените антисемитски нагласи. То се отличава с открито и категорично нежелание за всякаква комуникация с хора от еврейски произход и същевременно със склонност към оправдаване на различни антисемитски прояви – нередко дори и актове на вандализъм или физическа агресия. Относителният дял на тези хора е около 3% - 4%.

- Това ядро не показва признаци на силна идеологическа и ценностна консолидираност. Напротив – то декларира по-слабо познаване на въпросите, свързани с Холокоста и антисемитизма, освен това до момента не успява да намери ясен политически изразител на идеите си.
- Поне три аспекта влияят наелектризиращо върху антисемитските настроения на тази група: 1) Силна враждебност и към останалите етнически малцинства и отказ за приемането им като част от българското общество; 2) Асоцииране на евреите с

ясно изразени негативни стереотипи за тях; 3) Отчетливо негативно отношение към държавата Израел и нейната политика – тенденция, която загатва навлизането на нов тип антисемитски аргументи и в България.

- На тази база потенциалът за колективни действия, подтикнати от антисемитски нагласи, изглежда ограничен. Това обаче съвсем не изключва спорадични, включително и остри, индивидуални и групови прояви.
- Тази група е силно доминирана от мъже – млади и в икономически активна възраст, практикуващи професиите на ръчния труд на територията на столицата и на по-големите областни центрове. Интернет пространството и особено Фейсбук са каналите, които оказват най-солидно информационно влияние върху тях.

Втората група обединява носителите на латентните антисемитски нагласи в обществото. Те се характеризират с декларативна солидарност с еврейската общност, но трудно биха допуснали приемането на евреи в по-тесен кръг, или в управлението на държавата. Същевременно е налице одобрение за широко разпространени стереотипни тези. На тази база, носителите на такъв тип поведение оформят дял от **поне** 10%, който се отличават с някои допълнителни специфики:

- Силна възприемчивост към конспиративни теории, свързани с еврейската общност.
- Отхвърляне на антисемитските прояви, но съгласие с някои основни негативни тези относно евреите.
- Флуидна позиция по някои основни въпроси (напр., по отношение на издаването и популяризирането на антисемитска и нацистка литература).
- Проникване на латентни антисемитски настроения сред по-образованите кръгове в столицата и големите областни центрове. Техните носители, както и при по-радикализираното ядро, са предимно мъже, които обаче по-често практикуват професии извън ръчния труд или развиват частен бизнес. Основните им източници на информация са телевизията и интернет, но често използват и други, като вестници, радио, дори подкасти.

Третата група е на активно, информирано и осъзнато противопоставящите се на антисемитските нагласи. Те обхващат около 12 - 15% от хората и се отличават с:

- Безусловно приемане на евреите като част от българското общество – включително в тесния кръг и на управленски постове в държавата.
- Цялостно приемане и на останалите етнически общности в България.
- Познаване на въпросите, свързани с Холокоста и антисемитизма.
- Категорично отхвърляне на утвърдени негативни стереотипи за еврейската общност и, съответно, на конспиративните теории, свързани с нея.
- Категорично осъждане на антисемитски прояви.
- В основата на това ядро са най-високо образованите представители на широката общественост, които показват сериозен имунитет срещу проникването на антисемитски идеи. Те са концентрирани предимно в столицата, но и в по-големите областни центрове и са предимно представители на най-активната възрастова група – между 31 и 45 г.

Дистанцията между първата и втората група изглежда комфортна, но не трябва да се подценява рискът от радикализация сред част от хората с латентни антисемитски настроения. За това може да повлияе интернет, като благоприятна среда за разпространение на език на омразата, стереотипни тези и конспиративни теории. За превенция на възможна радикализация са необходими системни усилия. Част от тях са увеличаване на познанието за историята и приноса на еврейската общност, развенчаване на негативни стереотипи, увеличаване на доверието в правозащитните органи в борбата срещу антисемитските прояви.

5. Историческото познание и съхранението на историческата памет

Една от най-сериозните прегради срещу повторението на мрачните исторически страници с изстреблението на стотици хиляди евреи, е познаването и съхраняването на паметта за този геноцид.

5.1. Холокостът

Проучването показва, че днес, над 70 години, след лагерите на смъртта, знанието за Холокоста постепенно избледнява.

Само 17% от анкетираните се самооценяват като много добре информирани по въпроси, свързани с Холокоста, други 42% твърдят, че са „по-скоро информирани“. 37% заявяват, че почти, или никак не са информирани.

Тази картина се възпроизвежда и когато се поставя своего рода тестовия въпрос анкетираните да определят какво означава *Холокост*. 59%, почти толкова, колкото заявяват, че са в общи линии информирани за събитията, свързани с Холокоста, го определят като „*подпомагано от държавата систематично преследване и убийство на евреи от страна на нацистка Германия и нейните съучастници в периода между 1933–1945 г.*“.

20% обаче смятат, че *Холокост* означава *спасяването на българските евреи от депортация в нацистките лагери*. Едва 0.5% от широката общественост е на мнение, че Холокостът е историческа измислица.

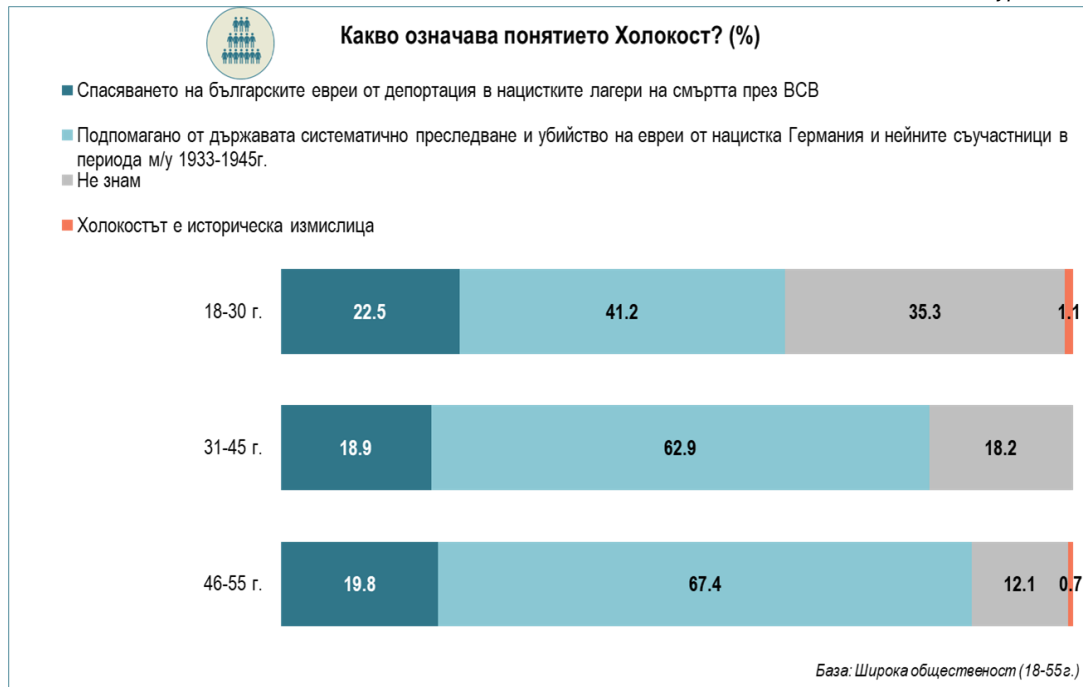
И при самооценката, и при тестването на реалното знание, регистрираме много ясно изразена възрастова тенденция – колкото по-млади са участниците в проучването, толкова по-неинформирани са те. Както ясно се вижда от таблицата, ако почти две трети от средното поколение знае и може правилно да определени значението на понятието „Холокост“, при младежите на възраст 18-30 г., това могат да направят едва 40 на сто.

Фигура 32

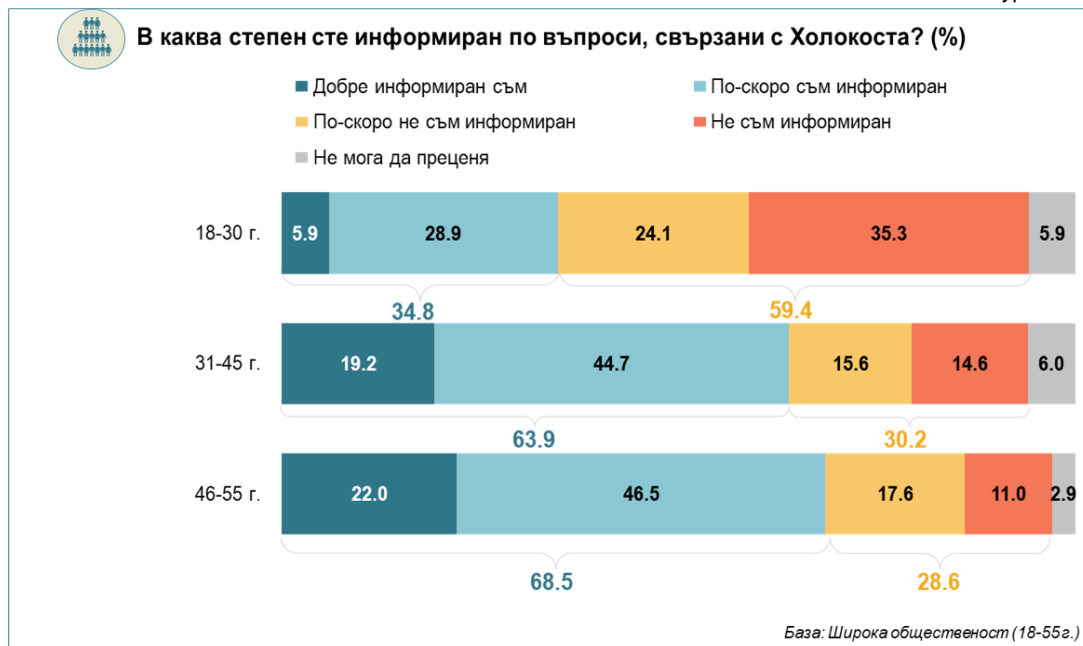

22.5% го свързват със спасяването на българските евреи от депортация в нацистките лагери, а всеки трети (35%) – не знае.

Фигура 33

Фигура 34

Ако тази тенденция продължи, все по-голяма част от младите поколения, а респективно и от обществото като цяло, няма да познават тези исторически събития, а, както е добре известно, всеки който не познава историята е осъден да я преживее отново.

5.2. Антисемитизмът

Още по-слаба в българското общество е запознатостта с явлениято „антисемитизъм“. Едва 12% се самоопределят като „добре запознати“, и още 35% като „по-скоро запознати“. 49% заявяват, че почти, или изобщо не са запознати. Така, дори на декларативно равнище, делът на неинформираните (49%) над информираните (47%).

На конкретния въпрос „какво е антисемитизъм“, където

анкетиранияте са имали възможност да посочат повече от един отговор, 52% отговарят „участие в прояви, насочени към евреи, към институции на еврейската общност и към еврейски религиозни заведения“, а 49.5% - „омраза към евреите“.

Едновременно и двете, най-често използвани характеристики на антисемитизма, са посочени обаче от едва 29 на сто. Още 17.7% посочват „да мразиш Израел и неговата политика“, което най-често се приема като по-прикрита форма на антисемитизъм.

Фигура 35

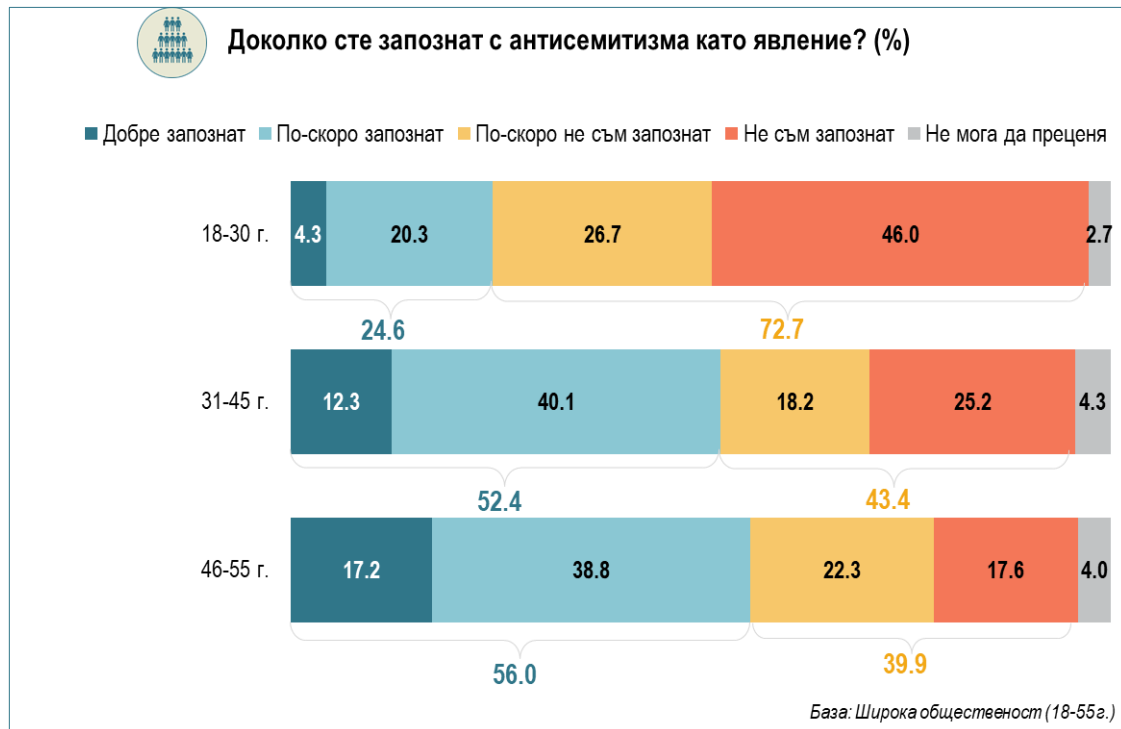

Фигура 36

Отново, както и при *Холокоста*, най-слабо запознати са най-младите. Което, освен всичко друго, представлява и риск, много по-лесно да попаднат под влиянието на открита или прикрита антисемитска пропаганда. Ако при по-горните възрастови групи

Фигура 37

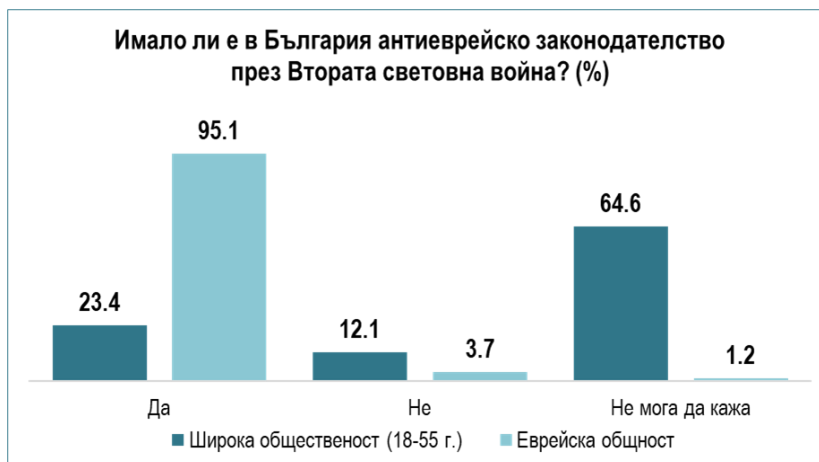

над 50% са запознати, то при най-младите съотношението е 25% запознати срещу 73% незапознати.

5.3. Антиеврейското законодателство през Втората световна война

Пренесен в български контекст, въпросът за историческото знание за събития, свързани с антисемитизма и преследването на евреите, показва също слаба степен на информираност.

Фигура 38

Едва 23% от широката общественост знаят, че в България през Втората световна война е имало антисемитско законодателство. Над две трети не могат да отговорят на въпроса, а 12% са убедени, че е нямало. Логично, степента на информираност по този въпрос сред еврейската общност е много висока –

95% от анкетираните знаят, че е имало антиеврейско законодателство. 4% смятат, че е нямало, а 1% се затрудняват да отговорят.

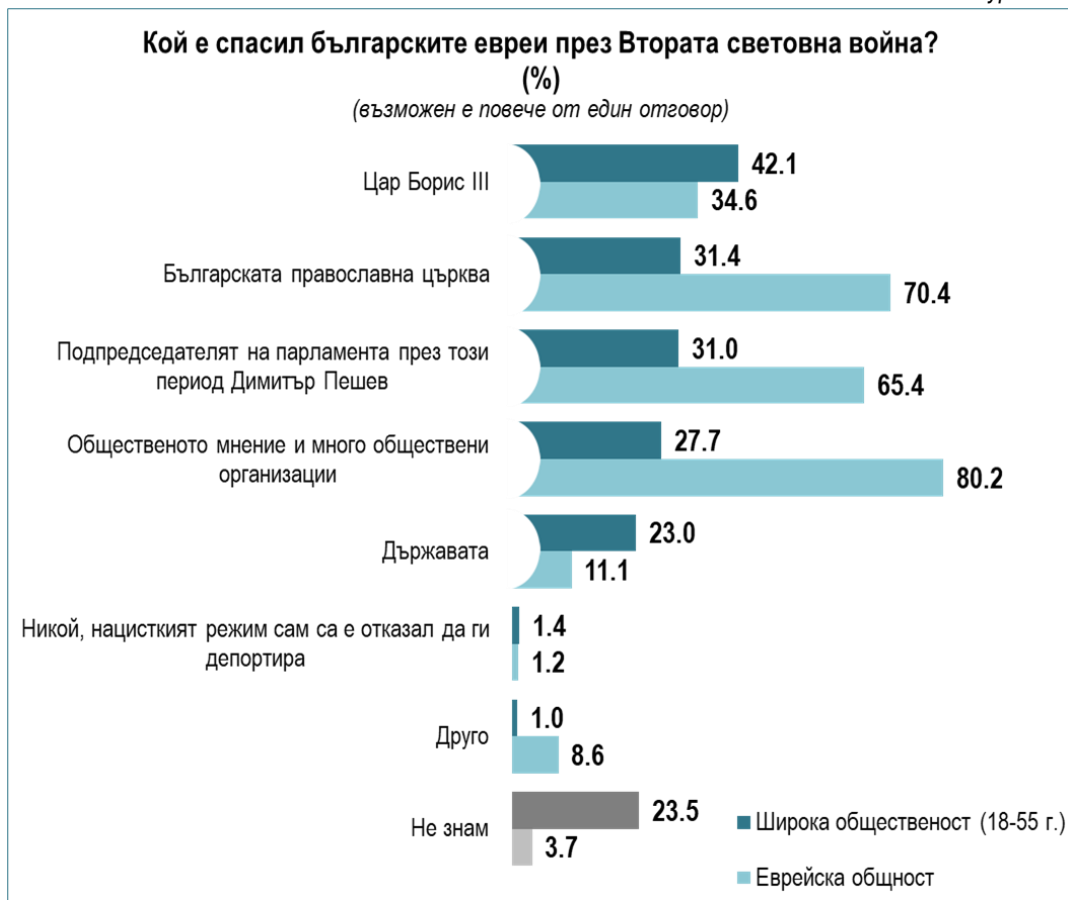
Високата степен на непознаване на въпроса за антиеврейското законодателство води и до по-слаба способност за идентифициране на едни или други форми на репресия през този период. В отговор на въпрос, в който биват изброени различни репресивни форми, най-голяма степен на разпознаваемост среща носенето на отличителни белези/жълти звезди (31.5%); 26% идентифицират като такава репресия изпращането в трудови лагери; 23.5% - изселването извън София, 16% - конфискацията на имущество. Всеки десети е убеден, че през този период е нямало реални репресии.

Същият въпрос, отправен към еврейската общност, показва, че в нея е жива историческата памет за носенето на отличителни белези (99%), разселването (94%), изпращането в трудови лагери (93%), конфискация на имущество (75%). 18% от евреите обаче, две трети от които младежи до 30г., твърдят, че част от антиеврейското законодателство е била смяната на имената. В този смисъл, когато се говори за необходимост от историческо образование, то би трябвало да обхваща всички подрастващи, защото нито една етническа група не е застрахована от загуба на познание и памет.

5.4. Спасяването на българските евреи

Спасяването на българските евреи от депортация е един от важните моменти в българската история, който от една страна, буди гордост, но от друга, обраства с противоречиви факти, интерпретации и тълкувания.

Фигура 39

Част от тези противоречия могат да бъдат видени и в твърде различните разбирания за това кой е спасил българските евреи, изразени от широката общественост и от еврейската общност. Според цялостното обществено мнение в България, най-големи заслуги за спасяването на евреите има Цар Борис III (42%), следван от Българската православна църква (31%) и подпредседателя на парламента през този период – Димитър Пешев (31%). Едва след това, съответно с 28 и 24 на сто се нареждат българските граждани и обществени организации и държавата като цяло. 23.5% не могат да изразят мнение. Няма съществени разлики в тези разбирания сред отделните социални и демографски профили, с едно изключение – отново най-младата възрастова група. Най-голям дял от нея не знае, не може да отговори на въпроса за спасяването на българските евреи (39%). От останалите, изброени опции, единствената с по-съществено натрупване е Цар Борис III (30%), докато ролята на Димитър Пешев, на БПЦ и на обществените организации остава почти напълно непозната сред хората до 30 годишна възраст.

Много различна картина очертават отговорите на същия въпрос на самата еврейска общност. Тя поставя на първо място общественото мнение и обществените организации (80%), следвани от БПЦ (70%) и подпредседателя на парламента Димитър Пешев (65%). Цар Борис III е отбелязан от 35%, а държавата като цяло – от 11%.

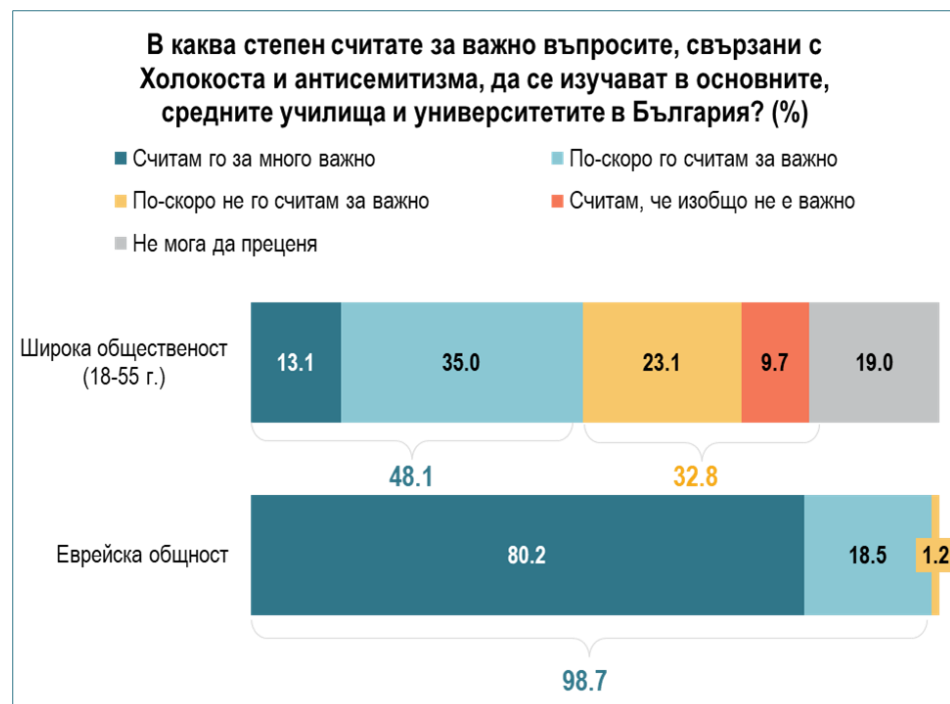
Несъмнено, общественото мнение не може да бъде критерий за историческата истина. Самото наличие обаче на толкова различни възприятия, и особено, разликите между широка общественост и самата еврейска общност – говори за дефицит в образованието и знанието за този период в неговата историческа сложност и контекст. А колкото по-малко хората помнят и знаят, колкото по-противоречиви са възприятията, толкова по-голям е рискът от обезценяването на този акт.

5.5. Съхраняване на историческата памет

Необходимостта от изучаването на миналото и съхраняването на историческата памет като една от най-силните бариери срещу трагичното повторение на историята е многократно изтъквана.

Фигура 40

Разбираемо, представителите на еврейската общност, които са най-пострадали от Холокоста и антисемитизма, в най-голяма степен осъзнават необходимостта и респективно, подкрепят силно изучаването на тези събития в

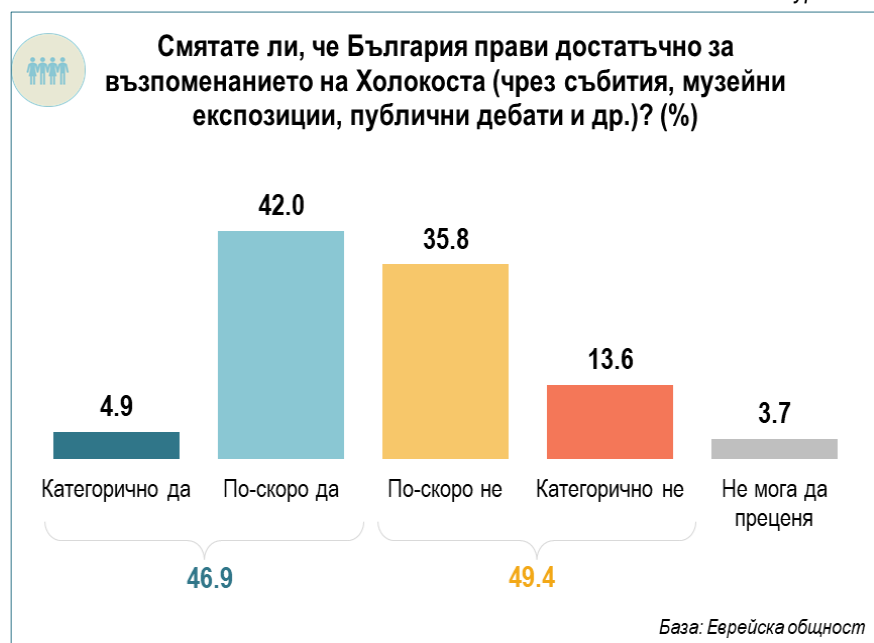

училищата и университетите – 80% от тях го считат за много важно, а още 18.5% - за по-скоро важно.

Широкото обществено мнение е също позитивно настроено, но в по-умерени граници. Общо 48% смятат за важно въпросите, свързани с Холокоста и антисемитизма, да се изучават в основните, средните училища и университетите в България, от които само 13% го определят като „много важно“. 33% не смятат, че това е особено важно, а още 19% нямат мнение по въпроса. Колкото по-високо е образованието на анкетираните, за толкова по-важно се счита изучаването на тези въпроси – 56% от висшистите го смятат за важно, срещу едва 34% от хората с основно образование. Несъмнено, в тези нагласи важна роля играе не само значимостта на знанието само по себе си, но преди всичко ценностното разбиране за ролята на историческата памет върху нагласите на хората и развоя на събитията в днешния ден.

Поляризирано е
мнението на
еврейската общност
относно това, дали
България прави
достатъчно за
възпоменанието на
Холокоста (чрез
събития, музейни
експозиции, публични
дебати и др.) – 47% са
на мнение, че се прави
достатъчно, 49% са на
противоположното
мнение. По-критично
е мнението на
висшистите, средното
поколение, живеещите в столицата.

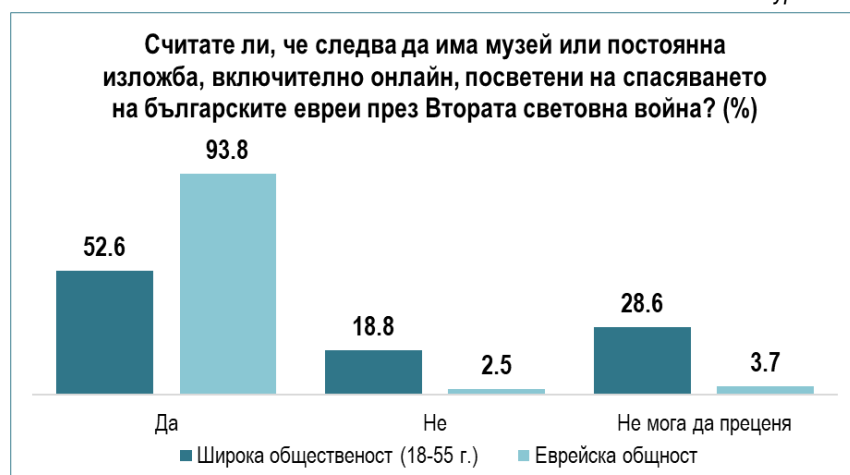
Фигура 41

На този фон е разбираемо изключително високото одобрение (94%), изразено от членовете на тази общност, за изграждането на музей или постоянна изложба, включително онлайн,

посветени на спасяването на българските евреи през Втората световна война. Сред широката общественост идеята за създаването на такива места на паметта също среща преобладаващо одобрение (53%). Негативни са нагласите на 19%, сред

Фигура 42

които се открояват по-млади мъже, привърженици на радикални националистически възгледи. Дистанцирано е отношението на мюсюлманската общност (26% - „за“, 19% - „против“, 55% - „без мнение“).

По въпросите за познанието и паметта изследването откроява и една друга много важна зависимост – колкото повече хората са запознати с антисемитизма и събитията, свързани с Холокоста, толкова по-категорични са те, че те трябва да се изучават и помнят. 69% от добре запознатите с тези събития, смятат, че трябва да се изучават в основните, средните училища и университетите, срещу 29% от незапознатите. Така също, 89% от запознатите с тях одобряват идеята за изграждането на музей или изложба за спасяването на българските евреи, срещу 49% от незапознатите. По-общият и тревожен извод, който може да бъде направен е, че колкото повече изчезва това познание, като толкова по-маловажно ще се възприема то, с всички рискове от повторението на зловещите исторически събития. Ето защо противодействието на този процес не може да бъде омаловажавано.